

BAJZA AESTHETIKAI DOLGOZATAI.

Bajzának szoros értelemben véve csak két nagyobb aesthetikai tanulmánya van; az epigramma theoriája s a regény költészetéről szóló töredéke. A két dolgozat azonban szűkebb körű tárgyánál fogva nem nyújt világos képet Bajza aesthetikai elveiről, bár itt-ott felcsillamik valami belőle. Épen azért ezeken kívül felvettem még dolgozatom keretébe kisebb kritikáiban, aphorismáiban elszórt megjegyzéseit s a színi kritikáit. Mindegyiknél törekedtem pontosan megjelölni a forrásokat a mit Bajza használt vagy a mi felfogására befolyással lehetett.

Az epigramma theoriája.

1828-ban a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését Vörösmarty Mihály vállalta magára s felszólította többek között az akkor már ismert Bajzát is, hogy írjon valami dolgozatot a folyóirat számára. E felszólításra írta Bajza az epigramma theoriáját, mely még ugyanabban az évben meg is jelent.

Ertekezéséről azt mondja, hogy leginkább a »művekből van abstrahálva« s az eddigi theoretikusok közül főképp »Herder és Lessing vizsgálataira ügyelt.« Mind a két elődjének tanulmányát használta; a két eltérő álláspont közül inkább Herderhez csatlakozik, annak magyarázatát fogadja el s Lessingét az epigrammáknak csak egy bizonyos fajára tartja érvényesnek. Így kombinálja némileg a kettőt s egész eredetisége ebben áll. A magyar epigramma irodalom bírálata természetesen a sajátja, de az már nem tartozik az elmélethez.

Lessing epigramma tanulmánya két részből áll; az első adja az elméletet, a második néhány nevezetesebb epigramma írójáról s a görög anthológiáról szól.² Elmélete megalkotásában Martialisra s az ő iskolájára támaszkodik főképen s azt tartja, hogy Martialis

¹ P. Thewrewk Emil az »Anthologia« bevezetésében jegyzetben megemlíti, hogy Bajza Herder után írta theoriáját.

² Czíme: »Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten.« 1771-ben jelent meg először.

előtt írtak ugyan az epigramma versmértékében költeményt, de abból hiányzott az epigramma jellemző sajátsága.

Az epigramma eredetét kutatva a görög feliratban találja annak legelső nyomait. Ha megpillantunk egy szobrot vagy képet, így elmélkedik, az minél szebb és művészebb, annál inkább felkelti bennünk az érdeklődést rendeltetése iránt. Érdeklődésünket maga a tárgy nem elégíti ki, ez a rajta olvasható felirat (epigramma) czélja. Lessing tehát arra az eredményre jut, hogy a műtárgy (szobor, kép stb.) s a rajta olvasható felirat együtt kellemes érzést idéz elő a nézőben; a műtárgy gyönyörködteti s felébreszti érdeklődését, a felirat pedig kielégíti ezt. Egymagában az egyik is, a másik is ezt a hatást nem éri el.

Idővel azonban az epigramma teljesen önálló műfaja lett a költészetnek; ma úgy művelik, mint akár melyik más ágát a költészetnek. A feliratot megkülönböztetjük ma az epigramma költeménytől; eredeti görög nevét az utóbbi mégis megtartotta, a mi azt mutatja, hogy valami rokonság van közte és a régi görög felirat között. A rokonságot Lessing abban találja, hogy az epigramma mint költemény ma is azt az érzést iparkodik felkelteni, a mit a régi felirat a műtárgyval együtt ébresztett bennünk. Mivel pedig most nem a költeményen kívüli tárgy kelti fel érdeklődésünket, magának az epigrammának feladata az. Így tehát két elengedhetetlen része van az epigrammának: az első, a mely felkelti várakozásunkat (Erwartung) s a második, mely azt hirtelen fordulattal kielégíti (Aufschluss). »Das Sinngedicht ist ein Gedicht, in welchem nach Art der eigentlichen Aufschrift unsere Aufmerksamkeit und Neugierde auf irgend einen einzelnen Gegenstand erregt und mehr oder weniger hingehalten werden, um sie mit Eins zu befriedigen.«

Lessing kutatásaitól indítva, de vele ellentétben az epigrammának más elméletét adta Herder.¹ Már 1772 Lessing essay-je bírálatában más álláspontot foglal el s azt mondja, hogy Lessing nagyon szűk térre szorítja az epigrammát. Abban is téved, hogy csak a rómaiaknál fejlődött irodalmi műfajjá. »Két legrégebbi faja a sírvers és a fogadalmi ajánló felirat. Feladatának eme határán belül mar jó korán műalkotássá fejlődött. Keosi Simonides volt az, ki módszeres művészetével a politikai és családi élet minden költői mozzanatának elmés kifejezőjévé tette s tökéletességre emelte. Simonides után következők részint az utánzás, a mennyiben a mult idők híres embereinek sírverseket költöttek a nélkül, hogy komolyan sírjukra szánták volna, részint a műfaj korlátainak hovatovább kitágítása úgy, hogy az epigramma bármilyen tárgyú alkalmi költeménynyé vált. A szerelem és a családi élet öröme és bűje, a természetben és művészetben való gyönyörködés, lakomai örömök, okos tanácsok, érdekes adomák s gúnyos tréfák egyaránt

¹ »Anmerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm.«

epigramma alakjában nyilatkoztak.« Az epigramma különválását a műtárgytól s önálló műfajjá való fejlődését így adja elő P. Thewrewk Emil a görög Anthologiában.

Herder már észrevette Lessingnek ezt a botlását; abban is méltán kételkedett, hogy egy műalkotás élvezetét megrontja, ha nem ismerjük rendeltetését s azért megkívánja mindegyik a feliratot. Lessing magyarázatának erőltetett kiindulási pontjára rámutatott tehát; de evvel nem elégedett meg. Az általa megállapított két alkotó részét is elvetette s az epigramma jellemző sajátóságául másokat állapított meg.

Keletkezését vizsgálva egy pszichologiai okra vezette azt vissza. A természet azt az ösztönt oltotta az emberbe, hogy érzelmeit és gondolatait másokkal közölje; a szóban mintegy látható képbe öltöznek, megörökíttetnek bennök s könnyen felujíthatók: »Zweien also, und zwar den edelsten Trieben im Menschen, der Neigung nämlich, seine Ideen zu erhellen und zu erweitern, sodann seine Gedanken und Empfindungen andern mitzuteilen verdankt, wie jede Zuschrift, so auch die kürzeste und künstlichste der Zuschriften, das Epigramm sein Dasein.«

Bajza Herdernek ezt a magyarázatát nagyon általánosnak találja, mely a költészet keletkezését példázza; az epigramma keletkezésének okát abban leli, hogy az ember a körüle végbemenő történetet valami jellel szereti megörökíteni. Ilyen megörökítés az epigramma is. Ez az egyetlen eltérése Herdertől; más, minden fontosabb eredményét elfogadja s mikor közte és Lessing között kell választania, az előbbihez pártol.

Tanulmányának még a felosztása is világosan Herderre utal. Ő is külön fejezetben szól az epigramma keletkezéséről; egy másikban különféle »nemeiről«, a harmadikban pedig fejtegetései alapján az epigramma fogalmát és jellemző sajátosságait állapítja meg.

Herder részletesebben foglalkozik a görög epigrammával, tüzetesebben vizsgálja annak történetét, mint Lessing; Bajza az ő nyomán szintén bővebben beszél rólok. Herder tanulmánya első részében a görög Anthologia történetéről szól; kiemeli azon tényezőket, a görög nép természeti viszonyait, művészetét, mythológiáját, alkotmányát, melyek az epigramma keletkezését mintegy szükség-szerűnek tüntetik fel: »Man sehe ein schönes Kunstbild, sei es Statue, Gamme oder Gemähde; scheint es nicht zu uns zu sprechen und zum Lohne für das Vergnügen, das es uns gibt, eine kleine Exposition dieses Vergnügens, ein Epigramm zu fordern?« Bajza egészen hasonló szellemben nyilatkozik: »Ha szemeinket a görögökre vetjük, oly szerencsés összejöveleket találunk a körülmények között, melyek bennünket kísértetbe hoznak hinni, hogy az epigrammának nálók szükségképen kellett születnie. Képzelnék magunknak a mythosokat . . . Képzelnék azt a boldog eget, melylyel a természet ezen tartományt megáldá . . . Képzelnék továbbá a szobrokat, templomokat, sírköveket, emlékeket, fürdőket, művészeket s a nemzet

nagy hőseit s mind annyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költészetnek.« Nem fordítja, hanem kissé más rendben adja Herder fejtegetéseit.

Az epigrammáknak sajátos osztályozását is Herdertől kölcsönözte Bajza. Az előbbi talált olyan kezdetleges epigrammát, a melylyel Lessing elméletének tarthatatlanságát vélte bebizonyíthatónak. Egnéhányról, mely emlékekre vagy művészi alkotásra volt írva, azt állította, hogy abban legfeljebb csak a Lessingtől követelt első részt lehetne megadni: a várákozás felkeltését. Az egyszerűen csak a tárgyat magyarázza. Többek között Simonides epigrammájára hivatkozik, melyet a spartai hősökre írt. A saját fordításában ez így hangzik:

Wanderer, sag es zu Sparta, dass seinen Gesetzen gehorchend
Wir erschlagen hier liegen. »Anthologie« . . .

Ilyen csonka fordítással csakugyan sikerült Herdernek az epigrammát megfosztani attól, a mit követelt tőle Lessing; de ez nem is epigramma már. Ujabban bebizonyította Hermann Baumgart,¹ hogy nem csak ennél az egy példánál, hanem valamennyinek lefordításánál, a mire Herder elmélete igazolására hivatkozik, így járt el. A saját fordításában a görög szöveg egészen más fordulatot vesz, letompítja az élet. Bajza észreveszi, hogy hiányzik »a periódusnak az a kerekése, melyet az epigramma szeret«, de azért mégis követi s ő is ebből indul ki; ő sem találja meg a Lessing követelte várákozás felkeltését és hirtelen kielégítést benne. Pedig ma talán még is csak váratlannak tartjuk s a görögök is bizonyosan annak tartották, hogy az esettek azt üzenik, engedelmessétek a haza törvényeinek. Némi ellentét az első és a második sor között van s ezt értette Lessing avval, hogy a második rész hirtelen fordulattal ad választ az elsőre.

Épen olyan kevésbé lehet elfogadni Herder osztályozását; nem indul ki az epigramma lényegéből, hanem épen megfordítja jár el. Beszél a különböző fajokról s azokból vonja le az egyező sajátosságokat. Azt nem vizsgálja, hogy az ő fajai lényegesen különböznek-e egymástól. Így felosztásának nincsen biztos alapja.

Az első s szerinte a legkezdetlegesebb epigrammából származtatja Herder a másodikat; mintha belőle fejlődött volna. Azt mondja, hogy a tárgymagyarázó epigramma (Exposition az ő kifejezése) nem minden esetben olyan egyszerű, hogy csak a műtárgy leírására szorítkozik. Legközelebb áll hozzá az az eljárás, hogy a költő az expositióhoz egyszerűen hozzá függeszti a belőle folyó erkölcsi tanítást. Hogy ezáltal két külön részre ne szakadozzék az epigramma, arra ügyeljen a költő, hogy a tanulságot vagy magával a magyarázott tárggyal mondassa vagy párbeszéd alakjába foglalja vagy egy különös esetből vonja le. Az epigrammának

¹ »Handbuch der Poetik.«

ezt a fajtát Herder »paradigmatische« vagy »Exempel-epigramm«-nak nevezi.

Bajza itt egyszerűsít. A költő különféle eljárásai módjait nem említi. Ha a tárgy előmutatván hatást nem tenne ránk, akkor a költő a leírt tárgy vagy elmondott történet után »moralis sententiát« függeszt vagy »valamely hasznos észrevételt élet, művészség és tudományok köréből«; mind a ketten egy példával magyarázzák a mondottakat:

»Mich den erstorbenen Ulm umkleidet jetzo die grüne
Rebe, die ich erzog, als ich noch grünte wie sie.
Jetzt leihst sie mir Blätter, O Wandrer thue dem Freunde
Gutes; es lohnt dich einst noch in dem Grabe mit Dank.«

Hogy itt a költő a szil történetének elmondásával nemcsak a leírásban akar gyönyörködtetni, hanem érdeklődésünket felkelteni s a második két sorban hirtelen fordulattal kielégíteni, azt nem említi egyikük sem.

Bajza hosszabban időz az epigramma ezen fajánál, mint Herder. Kifejti, hogy maga a sententia, ha még oly mély erkölcsi tanítást rejt is magában, nem adja az epigramma becsét. Már Lessing is foglalkozott a saját tanulmányában evvel a kérdéssel: »Eine solche Lehre, oder Bemerkung«, mondja »wenn sie aus einem einzelnen Falle, der unsere Neugierde erregt hat, hergeleitet oder auf ihn angewendet wird, kann den zweiten Theil eines Singedichtes sehr wohl abgeben, aber an und für sich selbst, sie sei auch noch so witzig vorgetragen, sie sei in ihrem Schlusse auch noch so spitzig zugearbeitet, ist sie kein Sinngedicht, sondern nichts als eine Maxime, die, wenn sie auch schon Bewunderung erregte, dennoch nicht diejenige Folge von Empfindungen erregen kann, welche dem Sinngedichte eigen sind.« Az epigramma második részét kiteheti, ha egy specialis esetből van levonva, de magában csak száraz tanítás. Ugyanezt mondja Bajza is. »Megvan ezen gnómák némelyikében a rövidség, elmésség, antithesis s egyéb tulajdonok, melyek az epigrammának is sajátjai, foglalnak magukban érdekes gondolatot, gerjesztenek olykor csodálatot is; még sincs tehetségökben az olvasóra azon érdeklődéssel munkálni, melylyel a valódi epigramma szokott.« Így egészíti ki Lessingből a jellemző vonásokban Herdertől átvett teoriáját.

Herder osztályozásának önkényességét semmi sem mutatja jobban, mint az általa megkülönböztetett második és harmadik faja az epigrammának. A másodikba a művészeti alkotásokra, a harmadikba pedig a természeti tárgyakról, tüneményekről irottakat foglalja. Ugy módon akár külön vehetnők a szobrokra, külön a képekre írt epigrammákat s tetszés szerint szaporíthatnók a fajokat. Érdekes megjegyzései vannak az eféle epigrammákra, de hogy miért különbözteti meg az előbbiektől, azt nem indokolja. Bajza itt rövidít.) A kétfélét egy osztályba sorolja s elnevezi festői epigram-

mának. Herder megjegyzéseit közli kivonatosan s áttér a harmadik osztályra.

Ebbe Herder után a »cseles« és »enyelgő« epigrammákat sorolja; ezekben »egy vagy két gondolat valamely nem várt öszvézésbe hozatnak egy más s tőlük egészen különböző gondolatokkal Benne bizonyos csel rejtezik Vele az enyelgő darabok is többnyire testvéri hasonlatban állnak.« A hasonlóság miatt egy osztályba is veszi a kettőt, míg Herder külön választotta.

Bajza negyedik osztálya a gúnyos epigramma. Benne »két vagy több gondolat egy pontban csap össze, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott s nem várt szikra pattan ki, mely elmésséget rejt magában.« Ugyanígy határozta meg Herder is ez osztály jellemző sajátosságát. »Die letzte Gattung des Sinngedichtes mag die rasche oder flüchtige heissen. Unerwartet treffen zwei Gedanken zusammen und lösen einander auf; zwei Materien brausen in einander und es sprühet ein Funke.« Különben nem tartja az előbbi osztályoktól oly eltérőnek, hogy külön foglalokoznék velök. Elégnek látja előadásuk rövidségének külön kiemelését. Bajza nem ily röviden bánik a »metsző elmésséggel fegyverzett epigrammá«-val. A negyedik osztálynál belevonja röviden Lessing egész elméletét.

Lessing az epigrammát úgy határozta meg, hogy felkelti érdeklődésünket s azt hirtelen fordulattal váratlanul kielégíti. Herder e magyarázatban találta az elmélet gyöngé oldalát. Azt kérdi, hogy egy műemlék feliratával mélyebb érzést nem kelt bennünk, csak kielégíti érdeklődésünket? »Es wäre übel, wenn dieses blos eine erwartende Neugierde sein sollte, denn Neugierde, die flüchtigste und flachste aller Bewegungen unserer Seele wird oft durch ein nichts gereizt und durch ein nichts befriedigt. Jedes edlere Denkmal, ein Kunstwerk insoderheit, will auf tiefere, schönere Empfindungen wirken: warum also musste das Epigramm, das, dieser Theorie Zufolge, dem Denkmale naheifert, sich mit jenem Flüchtlinge, der Neugierde befriedigen?« »Erwartung« és »Aufschluss« helyett oly fogalmakat kellene használni, melyek mélyebb érzést ki nem zárnak. Azt sem ismeri el, hogy az érdeklődés felkeltése és kielégítése kizáró tulajdonsága az epigrammának. »Überdiess sind »Erwartung« und »Aufschluss« dem Epigramme nicht ausschliessend eigen; sie müssen bei einem jeden Werke, dass die menschliche Seele unterhalten soll, stattfinden, Wehe der Epopee, dem Drama, ja selbst der Geschichte, der philosophischen Abhandlung, sogar dem mathematischen Lehrsatz, der keine Erwartung zu erregen weiss, oder diese nicht durch einen Aufschluss befriedigt! Wehe aber auch einem jedem Werke der Kunst und der Dichtkunst, des Unterrichtes und der Lehre, das nur Erwartung erregen und in ihr nur die Neugierde befriedigen wollte.«

Herder ellenvetése csak nagyjában állja meg helyét. Lessing tanulmányának épen abban áll a kiválósága, hogy kimutatja, hogy elégti ki az epigramma érdeklődésünket; hirtelen fordulattal várat-

lanul. Ezt sem az epopoea, sem más költemény oly röviden nem éri el, mint az epigramma. A tudományos munkák meg épen számításba sem jöhetnek. Bajza itt is Herder pártján marad: az a vádja, hogy Lessing elmélete kizárja Goethe, Kazinczy, sőt a görögöknek is sok epigrammáját, sem állja ki a kritikát. Kár, hogy példát nem idéz; az aligha szólna mellette.

Herderrel ő is rosszalja »Erwartung« és »Aufschluss« kifejezését s helyette a »szövevény« és »kifejlet« fogalmát tartja találobbna (Herdernél: »Exposition« und »Befriedigung«). »Vedd kezedbe Martialt és Lessinget, így határozza meg a két alkotó részt, s epigrammaiknak nagyobb részén szembetűnőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik, melyen gondolatok és képek mutatkoznak: de ezen gondolatoknak és képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátyola és felvilágosító pont az a két epigramma rész, melyet mi szövevény és kifejlet nevekkkel jegyzünk meg.« Itt Bajza magyarázata egészen rokon Lessingével, egyedül abban különbözik tőle, hogy a terminust, melylyel az epigramma két alkotó részét megjelöli, más névvel jegyzi meg, mint az. Lessing magyarázata is csak úgy érthető, hogy az első rész után nem várnók a másodikat, azért váratlan. Bajza evvel nem adott új meghatározást, bár látszólag az.

Bajza mind a két alkatrész jellemző sajátosságairól is szól, a mit Herdernél nem találunk. Annál inkább megtaláljuk Lessingnél. Az első alkatrész (Erwartung) fő követelménye nála ez: »Die Hauptregel, die man in Anschauung des Umfanges der Erwartung zu beobachten hat, ist diese, dass man nicht als ein Schulknabe erweiterere, dass man nicht bloss erweiterere um ein Paar Verse mehr gemacht zu haben, sondern; dass man sich nach dem zweiten Theile, nach dem Aufschlusse richte und urteile, ob und wie viel dieser durch die grössere Ausführlichkeit der Erwartung an Deutlichkeit und Nachdruck gewinnen könne.« Van azonban olyan eset is bőven, hol az első rész részletesebb kidolgozásától függ az epigramma hatása. »Es gibt Fälle, wo auf diese Ausführlichkeit alles ankömmt. Dahin gehören vor andern diejenigen Sinngedichte, in welchen der Aufschluss sich auf einen relativen Begriff bezieht. Z. E. solche, in welchen ein Ding als ganz besonders gross oder ganz besonders klein angegeben wird und die daher notwendig den Masstab dieser Grösse oder Kleinheit veranschaulichen müssen, ja lieber mehr als einen und immer einen kleinern und kleinern oder grössern und grössern.« Bajza mind a két szabályt átveszi Lessingtől. »A szövevénynek egyik requisituma az, írja, hogy több, másik, hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a mennyi a kifejlet emelésére kívántatik. Az első ellen vétenek azok, kik nyereségnek hiszik, ha egy-két verssel többet adtanak s feledik, hogy csak az jó, a mi czélhoz viszen s minden egyéb helyén kívül áll, következőleg hibás. A szövevénynek kiszélesítése

azon fölül, hogy azt a mindenütt nagybecsű praecisiót sérti, igen gyakran rontja az egységet is és a beszéd kerekességét, melyek mindannyi sugárai az epigrammai tökélynek . . . Vannak azonban esetek, a hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejlet hatásán, sőt inkább elősegíti azt. Például, midőn a kifejlet feltünése viszonyos észfogatoktól függ (viszonyos észfogat: relativer Begriff). Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagynek vagy kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni s ezt leginkább az által lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokonként számítjuk elő, hogy a kicsinyt kisebb, legkisebb; a nagyot nagyobb, legnagyobb kövesse s a superlativus gradusból szöjkék elő a kifejlet.« Ugyanaz a gondolat néhol még ugyanazokkal a szavakkal is.

A mint hibás lehet a czéltalan terjedelmesség, ép úgy hibás lehet a túlságos rövidség is. Lessing figyelme erre is kiterjedt: »Wie aber ein fertiger Versifikator in Erweiterung des ersten Teiles oft zu viel thut, so thut ein minder fertiger aus Schwierigkeit oder Gemächlichkeit oft zu wenig, wenn er nämlich den ganzen ersten Teil in den Titel des Sinngedichtes bringt und sich den blossen Aufschluss zu versificieren oder zu reimen begingen lässt. Unmöglich kann man daher das Sinngedicht des Herrn Kleist »An zwei sehr schöne aber einäugige Geschwister« und das lateinische des Hieronymus Amaltheus, aus welchem jenes genommen ist, für gleich schön halten.« Rövidebben, de ugyanezt mondja Bajza: »A szövevénynek második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják, a minék mondatnia kell vagy pedig a címbe adják, a mi egyformán vétek, mert a cím csak különböztető jele s nem része a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak epigrammáját így adá: »An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.«

Du musst, o kleiner Lykon dein Aug Agathen leihn:
Blind wirst du dann Cupido, die Schwester Venus sein.«

Az epigramma rövidségének magyarázatában eltér Lessingtől, ki ezen tulajdonságát eredeti rendeltetéséből magyarázta. (A feliratnak röviden kellett felvilágosítást adni a nézőnek a műtárgy rendeltetése felől. Bajza Jean Paullal az elmésség természetéből magyarázza az epigramma rövidségét.

Az epigramma negyedik osztályánál (Herder hetet különböztet meg) tehát ő is, mint Lessing, két alkatrészt különböztet meg s azokat úgy magyarázza, mint az.

Az újabb kor aesthetikája elvetette Herder osztályozását, de Lessingét is kibővítette. Amannak hét fajából csak egyet fogadott el s ezt elnevezte lyrai epigrammának, a Martialis-félét pedig gúnyosnak. Mind a kettő a Lessing megállapította két részből áll;

az utóbbi azonban satyrikus, csipős, néha neveltető, az előbbi pedig inkább az érzésre hat.

A harmadik fejezetben kutatja Bajza Herderrel, hogy mik tehát az epigramma jellemző vonásai, azt találja, hogy a rövidség, gyors haladás; a »tárgy eleven jelenléte« s annak állandó feltüntetése. Ugyanígy határozta meg Herder utolsó fejezetében. Bajzával megegyezt, hogy — a satyrikus epigrammánál elfogadván Lessing definitióját — tulajdonképen kétféle epigrammat különböztetett meg. Az egyik részben megvan a Herder definitiója szerinti követelmények és a Lessingéi; a másodikban az utóbbiak hiányoznak.

Két utolsó fejezetében az epigramma irodalmat tárgyalja; a görögöket bőven ismerteti, a modern nemzeteknél beéri a fontosabb képviselők felsorolásával s néhány megjegyzéssel.

Bőven foglalkozik a magyar epigramma írókkal, de csak a múlt századtól kezdve. Az előzőket kihagyja. Első kritikája sodorta az első irodalmi polémiába s további irodalmi működésében alig van bírálata, mely vitára alkalmat ne adott volna. Ő maga is szerette az irodalmi vitát, mert avval csak tisztultak a nézetek s az ügy csak nyerhetett.

A regény-költészetről.¹

Bajza második aesthetikai dolgozata már a saját lapjában, a kritikai lapokban jelent meg. Ez nem olyan kimerítő, mint az első; forrásai is inkább csak néhány elszórt megfigyelést közöltek, mint rendszeres tanulmányt. Bajza sem foglalkozik vele bővebben és rendszeresebben.

Két kérdés teszi töredéke derekát: a regény és epos közötti különbség meghatározása és a regénynek tárgya. Mind a kettő megoldásánál kora német aesthetikáiban szokásos csapáson halad.

A regény ép úgy az elbeszélő költészet körébe tartozik, mint az epos; mind a kettőben valami történetet beszél el a költő, közös bennök a szélesebb rajz; a külső forma sem különbözteti meg a regényt az epostól. A leglényegesebb különbséget a választott tárgy korában találja. Az epos más korból választja tárgyát, mint a regény.

A költészet, sőt egyes fajainak magyarázata a korból, melyben keletkeztek, Herder eszméje. Ő fejtette ki először, hogy más idők remek-műveinek utárzása csak bizonyos mértékig tanácsos. Eltanulhatjuk a görögöktől és rómaiaktól az előadás csinos módját, eltanulhatjuk a külső formát is, de szellemét ne utánozzuk. Más kornak más a mozgató lelke, más táplálékra is van tehát szüksége. Az emberiség történetében négy olyan korszakot különböztet meg, mely egymásból fejlődött ugyan, de lényegében különbözik egymástól.² Ő maga ezt az eszméjét legteljesebben a nyelv életére

¹ Eredeti czíme a »románköltésről« I. Krit lap. 1833.

² Herder »Über das Alter der Sprachen.« Fragmente.

vonatközzéleg fejtette ki. Megkülönbözteti a nyelvet: gyermek, ifjú, férfi és »philosophiai öregség« korát. Minden egyes korban a nyelv fejlettségéhez mért költészetet találunk. Herdernek ez a gondolata átment a köztudatba; a nyelv állapotának rajzától áttértek az emberi lélek rajzához. Sok még az ilyenmű rajzokban a poësis; a phantasia biztos adatok híján szabadon csapongott s az egyes ember fejlődéséből következtetve az egész emberiségére idyllikus, boldog képet festettek az emberiség gyermekkoráról.

A fejlődés négy korszakáról való felfogás a XIX. század első felében általánosan elfogadott principiumává lett a mi irodalmunk kiválóbb kritikusaiknak is. Megtaláljuk Kölcsey Ferencz értekezésében a nemzeti hagyományokról, találkoznak nyomaival Schedel Ferencz aesthetikai leveleiben Vörösmarty epikus műveiről s Bajza is hódol neki tanulmányában. Röviden érinti a gyermekkort. Milyen idyllikus kis kép! »A gyermekkor ártatlansága a jelenlét örömein andolog, szemei előtt minden paradicsomi szépségben virul, mindenütt szerencsét és boldogságot sejt; veszélyt nem retteg, mert nem ismer; gond nélkül enyeleg s játszik hajborzasztó mélység felett s fenéktelen ösvény szélén; képzeletét tündér álmok, arany remények lebedsík körül. Ereje még gyenge és tehetetlen a cselekvésre s a jövendő kor tettei sejtelmekben szűnyadnak benne.« Ádám és Éva élete a paradicsomban nem lehetett sebb, mint a milyennek Bajza képzeletében az emberiség »gyermekkorát«.

Kölcsey is ilyennek festi, sőt Bajza kifejezései itt-ott határozottan ő rá emlékeztetnek. Másképen látják az emberiség ifjú korát. Az emberiség öntudatra ébred, nyugtalan vágy epeszi, tettekre tör s erővel akarja meghódítani az egész világot. Az ismeretlen izgatja képzeletét, kalandokat keres. Minden jeltől látni, hogy forrásnak indult a benne szunnyadozó erő. Ennek a kornak emléke tükröződik vissza a hősmundában Kölcsey képzelete előtt is ilyen vonásokban lebegett a hőskor.¹ A korrajzából következett Bajza a hősköltemény jellemző sajátosságaira, mely feldolgozza a hősmundát. Eberhard népszerű aesthetikájában, ugyanezt az eljárást

¹ Hogy Bajza mennyire Kölcsey rajzának hatása alatt állott, bizonyítják az egyező kifejezések, mit aligha lehet a véletlennek tulajdonítani. Kölcsey (nemzeti hagyományok) ezt írja: »Egész nemzeteknek szüntűgy, mint egyes embereknek megvannak az ő különböző koraik. Gyermekkorból virul fel ifjúságok, ifjúból érnek férfivá s férfi koruknak erejét az öregségnek lankadása váltja fel.« Bajza így mondja: »Végigfutván elménkben a historia emlékeit Mózsestől kezdve a legújabb korokig észre kellett vennünk, hogy nemzetek, valamint egyes emberek életében időszakokat lehet megkülönböztetni. Gyermekkorból fejlődik ki ifjúságok, ifjúságokból a férfikor s ebből az öregség hanyatlása.« Kölcsey: »Az ifjúság kebelében a jövendő férfinak ereje áradó bőségben habzik, forr és viv önmagával.« Bajza: »kebelében (t. i. az ifjúságában) a tettekre törekedés lángja küzd és forr és viv önmagával.« Kölcsey: »mértéket, határt és lehetetlenséget nem ismer s kezd és csinál több lánggal, mint erővel, több szenvedelemmel mint észszel.« Bajza: »Korlátot s lehetetlenséget nem ismer; kezd és mer több érzellemmel mint észszel, több szétáradó, mint czélra irányzott erővel.« Kölcsey cszméi is hatottak Bajzára.

követte.¹ A machina, az istenek beleavatkozása az emberek dolgába mulhatlan kelléke a hős eposnak; jellemeiben nem találjuk meg oly következetesen a pszichológiai fejlődést, mint más költeményben s különösen a regényben. Annak a kornak ideális képét festi, a melyben tárgya gyökeredzik.

Az eposnak két faja, a mű és naiv epos között sem ő, sem Eberhard különbséget nem tesz. Nem foglalkozik azon nehézségekkel, melyekkel az újabb kor eposköltőjének meg kell birkóznia. Vörösmarty és Arany már nem találtak, vagy legalább nagyon csekély nyomot a nemzeti mythológiából. Az elszórt nyomokból alkottak egyet, de méltán kérdehetjük, Vörösmarty Zalán futása s Székely Sándor kis eposa nyertek-e becsben a hadisten és Ármány szerepeltetésével. E tekintetben szerencsésebb volt Klopstock és Milton; az ő mythológiájuk a keresztény vallásban gyökeredzik. Szerencsésebb korban és viszonyok között élt Tasso is; a maga korában, az olasz népnél, mely annyi műalkotásban látta megtestesítve a biblia és legenda csodáit, még általánosabb hiedelemre talált az olvasónál, mint talált volna a tizennyolczadik században. A szentek és istennek gondoskodása az emberekről inkább élt még a köztudatban s a kik tagadták, a classicus és a renaissance művészet hatása alatt mint külső díszhez is inkább hozzászoktak. Ma a mythologia helyett inkább a pszichológiai rajzot keressük az eposban is.

A hős epossal szemben, mely mindig történeti tárgyat dolgoz fel, a regény a jelen élettel foglalkozik. Az emberiség az ifjúkorból a férfi korba lépett, melyet csend és nyugalom jellemez.² E kor szülötte a regény. Eberhard a regény feladatát teljesen kimerítettnek gondolja, ha a jelen kor életviszonyait rajzolja. »Der Roman nimmt seinen Stoff aus den Begebenheiten des häuslichen Lebens; seine Handlungen, seine Empfindungen, seine Gesinnungen sind Handlungen, Empfindungen und Gesinnungen der wirklichen Welt in der gebildeten Gesellschaft.« Pendantja a »bürgerliches Trauerspiel«-nak. Bajza nem fogja fel ilyen nyárspolgárianus a regényt. Ő mindig irtózik a köznapiságtól a költészetben. A költészet az életből meríti motívumait, az élet eseményeiből táplálkozik, de soha sem pusztá másolója annak, a mit lát, hall, hanem idealisálja. A regényíró sem vegyül a tömeg közé, hogy érzéseit és tetteit megörökítse, hanem felülemelkedik rajta s mint az epos egy nemzet ifjúkorának törekvéseit ideális tükörben tünteti fel, úgy idealisálja a regényköltő az emberiség jelen korának törekvéseit. Elmélkedhetik is, »ki csaponghat a reflexiók országa felé is,« mindezt megtűri a jelen kor rajza az epossal szemben. Egész

¹ J. A. Eberhard: »Handbuch der Aesthetik für gebildete Leser aus allen Ständen in Briefen.« Halle, 1803—1805. jelent meg.

² Herder is, Kötze is így jellemezték e kort. »Je älter der Jüngling, je mehr charakterisiert ihn Weisheit und politische Gesetztheit.«

fejtegetéséből kitetszik, hogy Goethe »Wilhelm Meister«-je és »Wahlverwandtschaften« lebegett szeme előtt.

Magának a magyar regénynek fejlődése, melynek Bajza irányt akart adni tanulmányával, alig néhány évvel később egészen más utat vett. Bajza nem ismeri a történeti regényt; Jósika három évvel később lép fel Abafijával, utána Kemény Zsigmond épen történeti regényeivel szerzett európai hírt. Forrásai sem méltatták, sőt Jean Paul azt mondja: »Ein bloss geschichtlicher Roman ist nur eine Erzählung.¹ Nem ismeri az irány regényt; sőt az ember ábrázolását a regényben sem pszichológiai szempontból fogja fel, mint ma szoktuk.

Tanulmányában s kritikáiban mindig azok ellen küzd, a kik a mindennapi élet lemásolását nevezik költészetnek és művészetnek. A költőnek és művésznek feladata sokkal nemesebb. Ideált mutat az embernek; a regény sem egyes személyének pszichológiai jellemzést tárja szemünk elé; nem foglalkozik egyéni szenvedélyeivel, hajlamaival. Az ilyen apró részleteket elkerüli s az egyéni vonások helyett az általánosakat emeli ki. »Óvakodjék a költő igen speciális karaktert festeni; személyeiben ne annyira az embert és individuumot, hanem az individuumban az emberiség képét igyekezzék visszaadni; vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: »a személyt emelje fel a nemhez és fajához.« Kemény erősen jellemzett személyeit akkor még alkalmasint specialitásnak nézte volna, melyeknek létezésében csak azért nem kételkedett, mert »historice, az az oklevelekkel« tudta bebizonyítani.

Bajza töredékének ez a legérdekesebb része. Tárgyalja még ezen kívül a jellemfestés különböző módjait; apróbb megjegyzéseket tesz a jellem egységéről, egy-két észrevételt a költőknek, mikép alkossák meg a jellemet. Szól a három egységről a regényben, a motivációról s legnevezetesebb tanácsa »charakterfestésben ez: kevés vonással kell festeni, de hatalmassal, mely a karaktert azonnal tisztán megismertesse.« Álláspontját a regénynyel szemben azonban a mondottak egészen feltűntetik s csak arra utalunk még, hogy Bajza a jellemekről tett megjegyzéseit majdnem mind Jean Paul aesthetikájából vette. A mit az mond a jellemekről általában, Bajza speciálisan a regényre alkalmazza.²

Regényirodalmunk épen abban a korban lendült fel; Bajzának a kritikusknak alig volt egy-két megjegyzése Kisfaludy Károly novelláira és Fáy András Belteki Házára. Azt nem is sejtette,

¹ Jean Paul: »Vorschule der Aesthetik.« »Über den Roman.« 72. §. II. k. Cotta kiadása. Friedrich Schlegel sem ismeri »Geschichte der alten und neuen Literatur« 1822, 12. Vorlesung »vom Roman.«

² Jean Paul i. m. I. k. »Über die Charaktere.« Úgy látszik, már korábban általánosan el volt terjedve irodalmunkban a regénynek ilyen definitiója. »A jó román az emberiség tiszta ideálját, az emberiség karakterfestését mutatja elő minden helyezettetésében s ez az a talisman, mely a románt minden időben jóvá, kedvessé és keresetté teszi.« Így végzi egy névtelen Náray Antal »Máté-vára« ismertetését Tud. Gyűjt. 1825. IV. k.

hogy néhány év múlva elmélete már csak a múlté s a regény egészen másképp fejlődik.

A kritika meghonosítása irodalmunkban Kölcsey és Bajza nevéhez fűződik. Ők ketten sürgették leginkább a személyes tettség vagy nem tetszés s a hazafias dicsőítgetés légkörén felülemelkedő kritika szükségességét. Kölcsey távol élt az irodalom központjától, szava elhangzott, de testet nem öltött. Bajza benne volt az irodalmi élet zajában, a mit kigondolt, azt meg is valósította. Még ifjú korában, mikor alig jelent meg tőle egy-két versen kívül valami, szakít akkori irodalmi életünk nagy mentorának elvével. »Írótnem ismerem barátomnak úgy, mint írótnem« írja 1825-ben Toldynak.¹ A mi könyvet vagy verset elolvas, azt meg is bírálja s kifogásaival sem barátját, sem az idegent nem kiméli meg. Legszigorúbb bírása azonban önmagának. Önismeretre törekszik, azért folytonos figyelemmel kíséri lelki életét s tapasztalatait híven közli barátjával. Nehezen dolgozik s ha van egy verse, azt előbb megbírálja, javít nyelvén s formáján; a gondolat szabatosabb kifejezését keresi. Ha sok javítgatás után sem nyeri meg megelegedését, eldobja. A saját tapasztalata mélyen belevészte a classicus költő intését a furásról, faragásról s mikor később föllép irodalmunk kritikusanak, azokat ostorozza, a kik ez elvet nem követték.

A latin irodalom után megismerkedik lassanként a nyugatiakkal is, de különösen a némettel. Fölkerült Pozsönyba, majd Pestre s a saját irodalmi életünknek is közvetlen szemlélője. A német írók és költők közül Lessing és különösen Goethe kedvencz olvasmányai. A mi íróink műveiből különösen Kölcsey aesthetikai és kritikai dolgozatait forgatja s nem egy eszméje élénk viszhangra talált lelkében. Hölty holdvilágos poesise ezek mellett egészen háttérbe szorul. Az új olvasmányok új világot nyitnak meg előtte, a mely nem kevésbé hat lelkére, mint annak előtte a XVIII. századi német költő melancholikus költészete. Kritikai ere Lessing, Herder és más theoretikus munkájából új táplálékot nyer. Látköre bővül; lassanként már nem csak egyes költeményekről tanul ítélni, hanem általában az irodalmi életéről. A mint azelőtt a saját tapasztalatából s a latin író munkájából abstrahálta magának azt az elvet, hogy a költő csak fáradságos munka árán hozza napvilágra a jó munkát, még a legkisebb dalocskát is, úgy most a nagy írók műveinek olvasása s irodalmunknak ismerete termékenyíti meg lelkét. Bajza olvas, tapasztal és abstrahál. Az a kép, melyet alkot magának az idegen nemzetek nagyjainak olvasásakor az irodalomról, a szellemi élet szabadságáról és fenkölttségéről, ijesztően elüt attól, mit a magyar mutat lelkének. Alig van egy-két nagy embere literaturánknak; a java avatlan kézzel szentségteleníti az irodalom »santuarioimat.« Egy nemzet literaturája nem gyermekjáték, azzal tréfát üznünk

¹ Péterfy Jenő: »Bajza József 1828-ig.« Budapesti Szemle, 1882. 3. kötct. Használtam az essayt.

nem szabad;¹ így ír a 21 éves ifjú. Huszonhat éves korában már külön folyóiratot indít, hogy a kufárokat kiutasítsa az úr templomából.

Bajza szájában az eféle magasan járó mondás nem üres phrasis; ez meggyőződése s ha ezt elveszszük tőle, megfosztjuk lelke jobb felétől. Egész irodalmi működése annak az egy eszmének szolgált, hogy a magyar szellemi életét olyan magas fokra emelje, melyen a nagy nyugati nemzeteké áll. Ezek példája lebegett szeme előtt s nagyjaikkal való szellemi rokonságánál fogva elsajátította legfontosabb elveiket, melyen egész irodalmuk épült.

Bajza olvasás közben folytonosan gondolkodik s mint fiatal korától fogva megszokta, tanulmánya eredményét mélyen belevési szívébe. Később, mikor fellépett, rövid aphorismákba foglalja. Ezek érdekesek, mert magukban foglalják legfontosabb aesthetikai és kritikai elvének egynehányát. »A művészet munkái jobbítják erkölcsünket, mert azt, mi bennünk jó, felszabadítják, álláspontunkat fölemelik, belsőknet tisztítják. Mi javulunk, ha a művészet csupán saját céljait tartja szem előtt és a tulajdonképi, közvetlen erkölcsi tanításokat anyáknak és a vesszőnek hagyják.«² Ilyen röviden fejezi ki részben Lessing és részben Schiller aesthetikai fejtegetéseinek eredményét. A mit azoknál olvasott, azt maximába foglalva így adja elő s alkalom adtán fel is használja.

Néha szó szerint átveszi egy idegen író gondolatát, ha az egyéni gondolkodás módjának teljesen megfelel: »A közember gond nélkül, semmitől el nem fogódva adja magát által azon kedves érzéseknek, melyeket benne valamely mű gerjeszt: a valódi philosophus ellenben úgy van a műtélettel, mint a művész volt, mindön munkáját készíti. Eleintén oda engedí magát az első benyomatok tüzes elragadó ingereinek, de meg levén győződve, hogy a valódi szép a vizsgálat által mindig nyer, visszatér s nyomozza okait a mű hatásának s nyomozás közben eltűnik a szemfényvesztő, a hamis érdeket s megmarad a való s ezen taglalattal azon helyzetbe jut a vizsgáló, hogy tetszését és érzéseit okokra tudja állítani s a műről valódi s józan ítéletet mondhat. D'Alembert.«³ Bajza különben is szívesen ragaszkodik a gondolatnak még kifejezéséhez is, mert maga nehezen tud olyan formát találni, még prózában is, melylyel teljesen megelégednék. Ebből magyarázhatjuk azt, hogy különösen két nagyobb aesthetikai dolgozatába sok helyütt majdnem szó szerinti fordításra akadunk. Dolgozatom folyamán többször alkalmam volt erre rámutatni.

Egyéni hajlama s idegen írók tanulmánya eredményének tekinthetjük egy másik aphorismáját (így nevezem őket), melyet szabatos s világos kifejezésénél fogva a sikerültebbek közé számíthatunk

¹ Péterfy Jenő cikkéből.

² »Töredékes Gondolatok« Toldy kiadása, 5. kötet. Athenaeum 1837—42.

³ »Töredékek.« 1831. Krit. lapok.

s mely Bajzának egy sokat védett igazságát tünteti fel. »A szigorú, de alapos kritika hasonlít a termékeny záporhoz. A gyöngye növények eleintén lehajlanak alatta, de csakhamar általa erősödve, ismét fölemelik fejüket, nagyobb elevenségben mint előbb. Oly literaturai mező természetesen csak érett ízes gyümölcsöket, melyet a kritikai záporok rendszerint járnak. Óhajtható volna azonban, hogy a gyöngye sarjadékokat ne felette erőszakos zápor érje, mert őket könnyen letördelhetvén több kárt, mint hasznot fog okozni.«¹ Nem magyar írók műveiből merítette ez eszméket; hisz a mi irodalmunk még csak a kezdetnél van s épen most figyeljük meg, hogy az, a ki magára vállalja, hogy a termékenyítő kritikát meggyökereztesse, hogy készül e feladat megoldásához; hanem idegen s különösen a német irodalom megfigyeléséből szüri le magának s később alkalmazza nálunk. Ilyen Bajza előkészítő munkája.

Ha most közelebbről szemügyre vesszük, milyenek látta a mi irodalmunkat s íróinkat, megértjük, mért támadta oly hevesen irodalmi szokásainkat. Íróink műveiben bántja a »theoriatlanság;« bántja egyeseknek zsarnoksága, nem ismer tekintélyt s nem tűri, hogy akár a fiatal író is másnak sugalmazására olyat írjon, a mi esetleg nem egyezik meg lelke meggyőződésével. »A fiatal szellemben egy kényes húr van, melyet auctoritás kezének megilletleni nem kell. Tiszta és zavartalan hangot az ifjú szellemi lant később csak úgy fog adni, ha benne ez a kényes húr magától zendült meg.«² Megvizsgálja irodalmi vállalatainkat, megbíralja folyóiratainkat s mindenütt az írói lelkiismeretlenség nyomára bukkan. Ez ellen kifakad. Közönségesen azt gondolják, hogy a szerkesztés könnyű dolog, pedig ahhoz tapasztalat, kiművelt ízlés s a cikkek lelkiismeretes válogatása szükséges. Ezeknek híján a folyóirat lehet egy ideig jó, de hanyatlása csaknem előre látható. Ennek példáját látja Szemere Pálban s lapjában. Legtöbb lapunk határozott irány és terv nélkül indult meg s ha kevés időre mutatott itt valamit ebből, annál nagyobb s váratlanabb volt esése.³ »Nem tartatik lelkiismeretes dolognak a tárgyak közlésében a körülményeket fontolni, többnyire csak a szempillanát vétetik célba s egyesek vagy kis sereg tetszése minden kinézés nélkül messzebb időkre és a művelődés magasabb kívánataira.« (A folyóiratok fény és árnyékdalai.« Athenaeum. Bevezetés.)

Igy állott ellentétben Bajza irodalmi életünkkel s mikor ennek tudatára jutott, világosan látta célját maga előtt. Reformálja irodalmi szokásainkat s kiküszöböli a lelkiismeretlenséget. (Péterfy Jenő ezen jellemzésénél találóbbat nem tudok.) Megindítja a kritikai lapokat s részint ott, részint később az Athenaeumban fejt ki most érintett eszméit.

¹ »Egyvelgek.« 1833. Krit. lapok.

² »Szalay László a Muzarionról.« 1833. Krit. lapok.

³ Gyulai Pál »Vörösmarty életrajzá«-ban jellemezte már Bajza ez irányú munkásságát.

Zilált irodalmi viszonyainkat csak kemény és lelkiimeretes kritikával lehet megjobbitani »Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár egyiránt vergődnek a halhatatlanság szent bérczeihez, de az utat, melyen oda juthatni, felette kevés ismeri.« Egy-egy vers már dicsőítéseket csal ajkunkra s írójuk úgy mint mi, Goethekről és Schillerekről beszél. »Fell kell vernünk ezen ál Goetheket és Schillereket álmaikból, hogy imádóik is látni tanuljanak; meg kell gyujtanunk a kritika szövétnékét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, mely az üdvözület pontjához viszen. Ezek nélkül a romlás ösvényéből nincs mentség, nincs szabadulás.«¹ Ez Bajza bevezető szózata kritikai működéséhez. Már Kölcsey mondta, hogy hiányaink ismerete nélkül haladás nem lehetséges s kora legelismertebb költőinek bírálatával rámutatott a nagyok gyöngéire is. Kedvezőtlen viszonyaink azonban visszariasztották, a kritikusból elmélkedő aesthetikus és philosophus lett. Nem volt elég erélye, hogy az előre várható felzúdulással szembe szálljon. Visszavonult magányába s ott elmélkedett a magyar jövő sorsáról. Nemzeti literaturánk nincsen még, egységes nemzet nem vagyunk még, ki tudja, lesz-e vala nemzeti literaturánk s leszünk-e valaha egységes nemzet. Kölcsey lelkét ez a gondolat számtalanszor nyugtalanította.

Bajza Kölcsey elmélkedésének csak első részét fogadta el. Nemzeti irodalmunk még nincs vagy legalább is elenyésző csekély, egységes nemzet sem vagyunk még, de ha törekszünk, ha akaratunk erős s elhatározásunk önzetlen, tiszta lélekből fakad, azzá lehetünk. Ebben egy perczig sem kételkedett. Más nemzetek sem érték el egyszerre a tökéletesség magas fokát, azok is küzdéssel jutottak oda, a hol ma vannak. Küzdjünk mi is s elérjük őket. Ilyen nemes optimismus hevítette lelkét. Irodalmi viszonyaink is javultak 1817 óta. Kisfaludy Károly és a körüle csoportosuló írók már terveztek egy kritikai folyóiratot; inkább eltűrték már a kritikát bók nélkül is, mint Kazinczy és tábora. Így szerencsésebb viszonyok között s több erélylyel Bajza ott vette fel a fonalat, a hol azt Kölcsey elejtette.

Előbb az irodalomba betolakodott »avatlanokat« akarta kiszorítani, azután az avatottaknak megmutatni az igaz ösvényt. Ebben látta munkássága célját. Ehhez őszinte, az igazság kimondásától soha vissza nem rettenő egyeneslelkűség kellett s az igazság ismerete. Az első megvolt Bajzában s a másodikról is azt hitte, hogy ismeri. Mivel azonban csak egyet ismert el igaznak, ennek szempontjából ítelt meg mindent; így különösen a költészet s általában a művészetek megítélésénél, merev egyoldalúságba esett. Kortársai közül többen avval vádolták, hogy a francia classicismus »hajporos«, »czopfos« ízlése szerint ítéli meg a művészi alkotásokat. Ha ma nem ítéljük is el ily szigorúan, azt el kell ismernünk, hogy a művészeti jelenségek közül csak a classicaíának egy nemét tar-

¹ »Vezérszó a Kritikai lapokhoz.«

totta igazán életre valónak.¹ Ahhoz nem volt tehetsége, hogy egy költő vagy más művész alkotásába merülve kiérezze annak jeleségét s jellemezni tudja. E tekintetben Kölcheynek nem congeniális követője. Mintha félne átengedni magát a hatásnak, mint egy műalkotás tesz rá; olvasás közben s a színházban is, mikor a színész játékát látja, mindig azt kutatja, megfelel-e a munka vagy a színész játéka a maga szabályainak. Ha egyezik vele, szép; ellenkező esetben kifogásolja. Ebből az egy szempontból vizsgálja Shakespeare drámáit is s megteszi, kifogásait mindegyikre; ez álláspontból nézi Schiller fiatalkori drámáit is s Ferdinandban és Luizában a »túlcsigázott érzés és indulat, mely bennök lobog, nem gyönyörködteti.«² A különböző művészeti jelenségek iránt nem elfogulatlan szemlélő vagy élvező.

Bajza classicismusa nem alapul tisztán sem a latin írók, sem kizárólag a német irodalom classicusainak tanításain. Horatius és a latin írók művei ép úgy hatottak rá s elveiket ép oly fontosaknak tartotta, mint a németekét. Részben ezek maguk is a latin irodalom emlőin táplálkoztak. Bajza Horatius tanításait kibővítette a német irodalom classicus korának aesthetikai tanaival. A két kor összevegyítése egész határozottan meglátszik kritikáin és polemiai iratain. A görög irodalmat nem ismerte, mert nem értette a nyelvet, de azért lelkesedése a görögök »csendes harmóniájáért« s sovárgása a rég letűnt dicső kor után nem kevésbé jellemző rá, mint könnyezése egy érzelmes vers elolvasásánál. Neki is az az ideálja s a mellett az újabb kor leggörögösebb költője Goethe, mert az ő életét és munkáit is »művészi nyugalom és harmonia bélyegzi.«³

Ha Bajza kritikáját figyelemmel kísérjük, hamar rájövünk, hogy neki is, mint minden idők classicus költészetének és művészetének meg voltak a maga törvényei a művészi alkotásról s a mit újból hangsúlyozok, ő is át volt hatva az irodalom és művészet nagy fontosságától a nemzeti művelődés terén, mint akár Horatius, a renaissance nagy poetikusai vagy akár Lessing, Goethe és Schiller. Nem volt velük egyrangú szellem (a három utolsóval, a többiről nem tudok ítéletet mondani), de egy cseppnyi rokonsága volt velük s ez elegendő volt, hogy az ő írásaiból tanulva magába szívhatta nemes törekvésüket s azt a mi irodalmunkba is átültetni törekedjék.

Horatiustól kezdve minden classicus poetika író a természeti hivatottságot tartja az író egyik főkellékének. Ezért ajánlja a fiatal kezdőnek a szigorú önbírálatot s ha ez arra az eredményre vezetné, hogy válla gyenge, nem bírja az elvállalt munkát, inkább lépjen vissza még a pálya kezdetén. Bajza, hogy riasztja vissza a hivat-

¹ Így nevezem, mert ő költészetünket és általában művészetünket részint a latin, részint a német classicus költészet mintájára akarta átalakítani.

² »Játékszíni krónika« 1843 okt. 16. »Ármány és szerelem«.

³ »Goethe«. Társalkodó 1832. Toldy kiadása, 4. kötet.

lanokat! mennyire lelkére köti a költőnek a szigorú önbírálatot! Az irodalom és művészet szentély, hová hivatlan büntetlenül be nem teheti lábát.

A természet adta tehetség mellett az önképzés és fáradságos munka a classicus poëtika második alapvető követelménye. Schiller Bürger verseiről írt kritikájában kifejti, hogy a költő verse csak akkor nyújt zavartalan művészi gyönyört, ha lelke zavartalan, nemes és kiművelt. A művelt olvasó a költő versében annak lelkét látja; s ennek salakja elrontja élvezetét. Bajza elismeri Szentmiklóssy lyrai tehetségét, de szemére veti, hogy — »vagy körülményei nem engedvén, vagy önkényt elmulatta keblének ezen égi szíkráját studium által kitisztult lobogásra hozni.« A modern irodalmakban sokszor volt kitéve a classicus poëtikának ez a tana támadásoknak; a támadók a »genie« alkotó erejében bízva elvetettek minden törvényt és szabályt, mely úgy is csak korlátozza tehetségüket. A mi irodalmunkba is divattá lett a »genie-cultus«. Milyen gúnyosan felel Bajza a »genievel« kérkedő Szentmiklóssynak! »A szerző, akárki mit mondjon, valóságos genie s hogy genie, ő arról nem tehet. A tündér istenség keblében él, mozog, hánykódik, tombol, mint szilaj mén; tüzének nyíllást kell adni, különben megemésztené önmagát. Oly sok nagy és mély gondolattól forrva és buzogva elpattanna az agy s mely vesztés a hazára, világra, egész emberiségre nézve egy genie elveszte. Akarja, nem akarja tehát, a szerzőnek írnia kell; csak könyvirás által lehet ezt a keblén nyugtalankodó istenkét lecsendesíteni. Kinek mi gondja, mit ír és hogyan? Neki szabad akármely balgatag tárgy felől, szabad oly szegényül és nyomorúan írni, hogy minden keresztény ember szanakozzék kínján vagy oly tarkán, zavartan és botorul, hogy még az észbeteg is nevetésre fakadjon, ha olvassa. Mi por és halandóság fiai az ő halhatatlan műveiről ítélni silányak, gyarlók vagyunk. Ő nem nekünk, hanem genieknak ír, oly csoda genieknak, mint önmaga, ámbár ezeknek az ő tanítására nincs szükségök. Geniek szoktak és tudnak oly dolgokat írni, melyet sem más, sem magok nem értenek. Ki szabna nekik törvényt és határt? Ők egyedül magok bírái s törvényhozói is magoknak. Azok a szegény theoretikusok! Azok az élheterlen recenziók firkálói! Ők akadozni, gáncsolódni tudnak, de teremtsenek hát, találjanak »aesthetikai kincset, gazdag eret«, ha hasznát senki sem veszi is: írjanak oly dolgokról, melyeket magok ugyan nem tudnak, de tud más. Theoriákat alkotni, recenziókat írkalni könnyű, de teremteni nehéz. Üdvözlégy teremtő genie! hatalmas ész! ki a ragyogó szépségű konyhát feltaláltad, hogy benne egy fazék bökverset s eszmét főzhess, emészteniök és rágniok a magadhoz hasonló genieknak; neved élni fog és csodáltatni a veled rokon csoda elméktől. Üdvözlégy!«¹

¹ »Bökversek és eszmék.« 1831. Kritikai lapok. Az első az epigramma teoriájában olvasható V. 61. oldal. Toldy kiadása.

Mint minden classicus irányú költő és aesthetikus, Bajza is nagy súlyt fektet a csinos, szép formára; ennek szabatosága nála majdnem fölér a mű belső tartalmával.

A népköltészetet nem veti meg teljesen, de a maga minőségében nem tartja elég ízlésesnek. Kölcseyvel ő is »aljas«-nak¹ találja Csokonai némely népies versét. Csak egy pontban tér el a XVIII. század s minden kor classicus irányú költőinek szokásától s azt ostorozza. A görög-római mythologia szerepeltetését a modern költészetből száműzi. »Költőink szinte nagyatyjoknak, Zrínyinek korától fogva használják a görög mythosokat; de soha azok még oly sűrűen észrevehetőek nem voltak, mint a mi korunkban; pedig a dolgot megfontolván, inkábbára az volna javallható, hogy ez a mód egészen elhagyatnék vagy ha azt általánosan tenni oly nagy áldozatba kerülne költőinknek, legalább a helyet tekinteniök kellene s gondosabban megválasztaniok: hol és mikor volnának ezek a görög phantasia lényei használhatók... A görög népnél ezen képek, mint honi termékek összefonva és szöve lévén mind a társasági, mind a házi kör minden tárgyaival az aljabb népnél is oly ismeretesekek valának, — vagy talán még inkább — mint hazai historiánk barátjai előtt a Hunyadi, a Zrínyi név. Az újabb kor népeinél ellenben csak kis rész szerzett magának felületes mythologiai tudományt; egy-kettőt alig találhatni, ki studiummá tette volna s még ezen egy-kettőből is senki sem képes oly tündérleg elvarázsolgatni, hogy fejében képzetek támadjanak a görög népeihez hasonlók, kinek ezen mythosai képek bizonyos religiói glóriában tűntek fel. Következőleg ezen mythosok a mi olvasóinknál nem egyebek, mint üres és kép nélkül való, félig érthető nevezetek vagy ha egy-kettő előtt fáradságos tanulás segédével érthetőkké lettek is, csak erőtelen hideg phantasmákat szülnék... A görög epigrammatistának nagy könnyűségére szolgáltak ezen mythologiai istenségek. Talán ezen okból használják mai költőink is? pedig mondani lehet, hogy ez hatalmas mód egyenesen a költés céljai ellen dolgozni.«² A nemzeti szempont a költészetben s irodalomban érvényesül Bajzának e kifogásában, mely egyúttal azt is mutatja, hogy a különböző korok s irányok felfogása hogy vegyül s hogy érvényesül az ő felfogásában. Mert az ő classicismusa a classicismusnak csak egy neme; van benne valami a rómaiból, van benne Lessing, Goethe és Schillerből, nem zárkózik el Herder nemzeti felfogástól sem s a XVIII. század epedő holdvilágos költészetétől sem tud egészen megválni. Az utóbbi édeskedését és érzelgőségét Goethe »csendes, harmonikus nyugalomával« enyhíti.

¹ Bajza ezt a szót nem használja mai értelemben.

² »Az epigramma theoriája« V. 65. oldal. Toldy kiadása. Kölcsey vagy Herder lehetett mestere. Az előbbi a »nemzeti hagyományokban« nyilatkozik ily értelemben, az utóbbi pedig a »Fragmenté«-kben. 3. Theil. »Vom neueren Gebrauch der Mythologie.« Bajza különben már fiatal korától idegenkedett a mythologiai képektől.

Erre engednek következtetni Dayka Gábor verseiről s Fogarasi János bucsúdalaról tett megjegyzései. Mennyire sajnálja, hogy Dayka költőink »ízlésére nem volt befolyással« mert művei számos évig összegyűjtetlenül heverték. Elragadja »poésisének lélekfestése« s drámaisága. Dicséri, hogy az indulatokat nem kitöréseikben, hanem inkább »támadásaik és küzdéseikben« festi. Bajza általában nem szereti az erős szenvedély rajzait, mint nem szereti a túlságosan erős egyéni kifejezéseket sem, Dayka Gábor lyrájának köre sokkal jobban megfelel az ő ízlésének; verseit azok közé a művek közé számítja, melyeknek olvasása »finomabb érzésű olvasót, miveltebb embert kívánnak.« És mi Dayka gondolat- és érzésvilága, melyről zeng? »homályos bú, előre-érezés, elfojtott sóhajtás, rejtett ah, epedő gerjedezés, szerelmi bájos édesség, elhúnyt öröm, néma jajgatás, emésztő bánat, kínos édes nyögdelések, édes elragadtatás, álvígság stb.« így jellemzi maga Bajza. Sehol erős szenvedély, azt ő már vadnak mondaná. Elfojtva rajzolja a költő a szenvedélyt, lantja csak »fátyol alól« zengjen. Ehhez járul az egyszerű csinos nyelv, mely teljesen megfelel a rajzolt érzelmeknek s Bajza a tökéletes lyrikust látja maga előtt.¹

Fogarasi János bucsúdalanak megítélésében ma aligha értenénk egyet Bajzával. Szerkezetét jónak tarthatjuk, a második versben rejlő ellentét is ügyes, nyelve a maga korához képest elég tiszta s iambusai is gördülők; de tartalma már alig ragadhatna arra a kijelentésre, hogy virág, mely figyelemre érdemes. »A csend a vesztes érzelmekben,« mit Bajza a dalocska kiváló sajátosságának bélyegez, hidegen hagy; mi meg nem indulunk a könnyezővel. Sokallnók a közkeletű, mindenütt használt kifejezéseket is benne s kevés individualis jellemző vonást találunk. Bajza nem ilyen követelményekkel lépett fel egy költeménnyel szemben. Kár, hogy nem sorolja fel a dal »apróbb hibáit«, miket talált benne; így nehéz elképzelni, hogy a dicséret után mit tartott hibásnak.² A népdalt sem úgy szerette s nem is tudta élvezni, a mint az a nép között él; azon még sokat kell javítani. A költő leszáll magas hivatásáról, ha a nép közé keveredik s annak modorában ír; inkább a népet emelje magához. Ez utóbbi inkább hivatása, az előbbi lealacsonyítása. Még e tekintetben egészen benne van Bajza Kazinczy ízlésében. »A dal virág; . . . ha bennünket nem kap ki a mindennapiság köréből szebb poëtai régióba, hanem zörgő visító szavaival akar megcsalni — ki fog kapni az ily dalon? . . . Egy hibátlan dal ér annyit, mint egy nagy munka, de kíván is annyi izzadást.«³ Egy ízléstelen szó (az ő értelmében ízléstelen) megfoszt az élvezettől.

Ez elszórt megjegyzésekből iparkodtam képet alkotni Bajza álláspontjáról s igyekeztem rámutatni, milyen irányok hatása alatt

¹ »Dayka Gábor« Kritikai lapok 1834. Toldy kiadása, 4. kötet. 144. oldal.

² »Bucsúdal« Irta Fogarasi János. Toldy kiadása, 4. köt.

³ »Egyvelgek.« Toldy kiadása, 4. köt. 222. old. b.

állott. Az ő irodalmi munkássága megítélésénél fontosak az ily apró, aphoristikus kijelentések, mert ezek foglalják magukban elveit.

Színi kritikára térve át, nemcsak tisztán aesthetikai vitákkal lesz dolgunk. Olyan mező volt az, hol előbb le kellett kaszálni a csalánt és kórót s ezekkel nekünk is meg kell ismerkednünk, másrészt tekintettel kell lennünk Bajza elleneinek védelmére, támadásaira is, s így ő inkább háttérbe fog lépni, míg eddig tisztán vele s az ő elveivel fogalkoztunk.

Az 1833-ik esztendő forduló pont nemzeti színészetünk történetében; ez évvel vége szakad pesti színészeink vándorlásának. A magyar félszázados óhaja, hogy fővárosában a saját nyelvén is hallgathassa Thalia papjait, teljesedésbe ment. Néhány évig ugyan nem volt még külön e célra emelt épülete, de annyit elért, hogy a megérkezett színész csapatnak nem kellett már távoznia, hanem előbb Budán, majd négy évi szereplés után Pesten, az állandó nemzeti színházban szebb reménynyel küzdhetett a nemzet jövőjeért.

Eleinte a siker korán sem volt oly biztos. A budai játszóhelyet üresen hagyták ugyan a kellőleg nem pártolt német színészek, de mi sem biztosította, hogy magyar utódaik nem lesznek-e kénytelenek szintén ott hagyni a várost. A németek eltávozása egyelőre kedvező alkalom volt csak a magyar színészek megtelepítésének újabb kísérletére. A nyár elején az a hír terjedt el, hogy a pozsonyi társaság készül elfoglalni a »budai theatrumot«; a lapok tudósítói nem nagy sikerrel várták letelepülésüket. A hol színészeink csak megtelepedtek, mindenünnen rövid ideig tartó szereplés után távoznok kellett. Egyszer-kétszer tömve volt ugyan a színház, közönségünk kíváncsiságát azonban hamar kielégítették s tovább vándorolhattak. Pesten sem volt jobb sorsa a magyar színésznek 1815 óta, mint a Király-hágón innen akármelyik vidéki városban; sőt itt még a német versenytárral is meg kellett birkóznia. Nagyobb volt ugyan az ügy iránti lelkesedés; egy állandó magyar színház szükségét is inkább érezték, de az eszközök a terv megvalósításához még hiányoztak. 1815 óta sok tekintetben nagy haladás történt; Pest irodalmi központtá fejlődött; föllépett Széchenyi s megkezdte izgatását nemzetiségünk s művelődésünk érdekében; az akadémia is megalakult, Kisfaludy Károly új s színre alkalmas drámákkal gazdagította irodalmunkat; mind e változások azonban még nem teremtettek színházat, csak megkönnyítették létesíthetését. Korán sem lehet azért kis lelkűséggel vádolni azokat, a kik még akkor sem bíztak színészeink sikerében.

A színházi tudósítók jóslata ez egyszer nem vált be; nem a pozsonyi, hanem a kassai társaság egy része foglalta el az üres budai színpadot. A pártfogás kezdettől fogva nem hiányzott; Pest megye két író, Fáy és Döbrenteyt bizta meg a társaság ügyeinek vezetésével. A ruhatár hiányain is segítettek, a mint hirtelenében lehetett, a városi tanács pedig egy arany forint évi

bérletdíj fejében átengedte a budai színpadot. »Bocskay István, vitézi rajzolat«-tal nyitotta meg a csapat előadásait.¹

Az irodalomban is nagy figyelemmel kísérték az újonnan letelepedett társaság működését. A »Honművész« kezdettől meghozta tudósításait s hogy olvasó közönsége figyelmét még inkább ébren tartsa, a vidéki társaságok előadásairól beküldötteket is közölte. Két évvel később Munkácsy János lapja, a »Rajzolatok« megindításakor szintén felvette programjába a színházi kritikákat. Többi lapunk is tudomást vett többé-kevésbé a budai színészekről, bele is szólt néha a felmerült vitába, állandó rovata azonban csak a két nevezett lapnak volt a színházi tudósítás. Élénk eszmecserére szolgáltatott alkalmat a színház, s ügyeit szinte nyilvánosan intézték el vagy legalább hozzá szóltak elintézésükhöz. Egyszerre divattá lett s mindenki közügynek tekintette.

Minden hiányosságuk és felületességük mellett is nem egy érdekes adatot hagytak ránk az akkori színházi tudósítók, a miből némi fogalmat alkothatunk magunknak színészeink játékaról.

Az kétségtelen, hogy köztük nem egy elsőrangú tehetséget lehetett találni. Egy mult hagyománya, mely talán legtöbbet tehet a színművészet fellendítésére vagy annak híján legalább a rendszeres iskolázás hiánya azonban nagyon meglátszott rajtuk. Nemzeti iskola helyett az akkor nálunk divatos s a németektől öröklött iskolába szegődtek. Ennek hatása látszik meg az első időben majdnem kivétel nélkül valamennyi színészünkön.

A német érzelgős családi drámákkal elsajátították színészeink a német szavalási modort is. Eleitől panaszkodnak a kritikusok, hogy az összes darabokat egyforma síró, monoton hangon mondják el. Nem tesznek különbséget a műfajok között, a családi drámában úgy beszélnek, mint a »vitézi rajzolatban«, sőt még a vígjátékban is szavalnak és érzelegnek. A németek hatása azonban nem csak ilyen általánosságban mutatkozik, hanem apróbb vonásokban is. Még legmagyarosabb színészeink és színésznőink is némely kifejezésben és szólásmódban úgy hangsúlyoztak egy-egy szót, a hogy a németben kellene. A társaság majd mindegyik tagjának volt valami kedvencz szólása, a hol ezt a szokását érvényesítette. Jót is tanultak a német színészekről. Ha a pesti német színházban megfordult egy jelesebb bécsi színész, pontosan megfigyelték játékát s ők is törekedtek olyan jól játszani. Ennek meg nem egyszer az a káros hatása volt, hogy a színész nem is a költő személyét játszotta, hanem a látott színészt utánozván, az ő játékanak volt halvány mása. Egressy is szívesen hódolt ennek a szokásnak s az Athenaeum később többször figyelmezteti az ilyen utánzásból keletkező veszélyre.

Az állandó tartózkodási hely hiánya is erősen megérezett

¹ L. Bayer József »A nemzeti játékszín története«. II. k. és a »Honművész« 1833-iki évfolyamát.

játékukon. A kiejtésben egyrészt káros hatással volt rájuk a német hatás, másrészt zavarta a közönség élvezetét az ország különböző vidékéről magukkal hozott tájszólás. Ehhez hozzájárult még sok esetben egy-egy színésznek egyéni szokása, a legtöbb esetben furcsasága a kiejtésben. Megyerinek volt egy közép »á«-ja »a« és »á« között, a mit fölkiáltásokban és indulatkitöréskor használt. Olyankor még orrán keresztül is beszélt. Egy másik színészünk megnyujtotta a rövid magánhangzót; egy harmadik hosszú magánhangzóval és rövid mássalhangzóval ejtett ki olyan szokat, miket hallgatói rövid magánhangzóval és kettős mássalhangzóval ejtettek.¹

A játékban keveset ügyeltek egymásra s a szerepet sem mindig a megfelelő színész vállalta el. Így megesett, hogy a főszerepet, a mely a legnehezebb is volt, jól játszották, az előadás még sem volt kielégítő, mert elrontotta a mellék személyek zavaros játéka. Nagy gondot okozott nekik a helyes testtartás s a jó gestus is.

Ez adatok eléggé bizonyítják, hogy színészeink tehetségük mellett sem voltak kiképzett művészek. Kritikusainknak, kik arra a sisiphosi munkára vállalkoztak, hogy jobb utra terelik őket, lett volna alkalmuk kimutatni erejüket. Ők azonban könnyebb oldaláról fogták fel dolgukat.

Mind a két lap, a »Honművész« is, a »Rajzolatok« is a nagy közönségnek volt szánva. Azt mulattatta elbeszélésekkel, versekkel s a színházi tudósításokat is amolyan kis mulattató czikknek írták. Különösen Munkácsy lapja sokszor unalomig humoros s a budai színházi előadásokról írt kritikái is telvék apró ötletekkel, mik az olvasó közönség nevetési hajlamára appelálnak. A »Honművész« kritikusa elég udvarias a színészekkel, megteszi ugyan kifogásait, de mélyebb magyarázatba nem bocsátkozik. Különösen a színésznőknek nem volt okuk panaszkodni ellene, megdicséri szép öltözetüket s ha valamelyiknek jutalomjátéka van, egy-egy döcögő sapphoi óda mindig kerül az ünnepelt dicsőítésére.

Félévi megjelenése után Munkácsy lapjában egyszerre egészen más hangon beszél színészeinkkel. Szélesebb teret szentel lapjában a színészet ügyének; megvitatja a színészek állandósításának módját; művészi kiképeztetésükről a legellenkezőbb véleményeket közli s játékszíni töredékeiben élesebben kritizál.

Erősen támadja a budai színpadot kopott műsoráért; új darabokat követel, de nem gondolja meg, hogy irodalmunk szegény s fordító sem akad mindig. Hanyagsággal vádolja a színészeket, kik önhibájuk miatt nem képesek versenyezni a németekkel.

A színészek nem hallgatták szótlanul a támadást s többször is tiltakoztak ellene. Ha szeszélye úgy hozza magával, Munkácsy dicséri is őket s így történt, hogy lapjában szinte közvetlenül egymás mellett olvasunk művészekről, kik remeltek s színészekről,

¹ Bajza »Logikai és dramaturgiai leczkék«.

kik nem érdemlik meg a nemzet pártfogását. Kritikái két véglet között mozognak, dicsér szertelenül s korhol akkor is, mikor a körülmények kíméletre inthetnék.

1836 tavaszán Munkácsy támadásai tetőpontjukat érték el s mikor a színészek újból felszólaltak ellene, goromba kifejezésekkel teli válaszbán utasította vissza védelmüket. Nem tanulnak; az okos kritikus szavát meg nem fogadják s mégis kéri a nemzet pártfogását. Ki hajlandó hazafiságból magyar színházba járni s ott rossz játékot nézni, mikor a pesti német színházban művészi előadást élvezhet?

Bajza épen ebben az időben harcolta kritikai hadjárait; mindedig hallgatott a »Honművész« és a »Rajzolatok« garázdálkodásához; de most, hogy Munkácsy lapjának garázdálkodása nemcsak a színészek, hanem magának az ügynek jövődjét is veszélyeztette, tollat fogott és síkra szállt a hivatlan kritikások ellen. Helmezy lapjában, a »Társalkodó«-ban jelent meg első czikke »A magyar színészeti bírálókhöz, különösen X. et Comp. úrhoz.«¹ Egy idő óta ez volt a bírálók álneve.

Bajza támadása nagy izgatottságot szült az ellenfélnél. Eddig nem is volt rá eset, hogy valaki nemcsak egy, hanem általában az eddig megjelent magyar színi kritikákról ilyen rosszaló ítéletet mondjon. Vitatkoztak néha eddig is; a színészek is kikeltek kritikusaik ellen, egy-egy vidéki város is védekezett a hazafiatlanság vádjá ellen. Mindez azonban szót sem érdemel Bajza heves támadása mellett.

Szemére veti X. et Comp.-nak, hogy színészeinket nem oktatta; csak tetszés vagy nem tetszésének adott kifejezést, a helyett, hogy mélyebb magyarázatokba bocsátkozott volna s a színészt meg is győzte volna. Hamis irányba terelte művészi felfogásukat a »természet utánzás« elvének hangoztatásával. Utolsó cikkében túl »van lépve minden határ és mérték s a kritikus megbántódott lelke egész hevéből szólalván föl, kiönti nagy nehezteléseit azon, hogy a budai színészek tanácsait meg nem fogadták.« Már nem is kritizál, hanem gorombáskodik. Legsúlyosabb vádjá azonban az, hogy X. et Comp. nem önzetlen hazafiságból, hanem szeszélye szerint szolgálta az ügyet s azt inkább hátráltatta, mintsem előbbre vitte volna. X

Szemére veti, hogy színészeinket ő maga szoktatta az elbizakodottsághoz, mert határt nem ismerő dicsőítéseivel elhitette velük, hogy ők már a művészet magasabb fokát is elérték. Nem vette fontolóra sanyarú helyzetüket s olyanért is korholta, a mi csak természetes következménye volt helyzetüknek. »Segedelmök semmi sem volt, hallgatójok többnyire oly kevés, hogy alig jöttek be még az előadási költségek is. Pénzbeli segedelem nem létében több hasznavehető tagnak el kellett távoznia, az operák, melyek eddig

¹ »Társalkodó« 1836 márcz. 5.

legjövödelmezőbbeknek mutatkoztak, egészen megszűntek, minék a művészetre nézve azon káros következése lón, hogy a Budán maradt kis számú társaságnak jelesebb tagjai kénytelenek voltak csaknem minden előadásban föllépni. Az ily gyakori föllépés szükségképen készültségét szül s a jobb és gondosabb színészt is kifárasztja, felületességhez szoktatja s elolt benne minden kedvet és szenvedélyt a játszás iránt, s lehet-e attól kielégítőt várni, kivált művészpályán, ki valamit kedv és szenvedély nélkül, mintegy kénytelen íz, nem szükség értőknek magyaráznom. Ki elvek szerint bírál, ezeket nem fogta volna feledni s érzette volna, mily méltatlan és czél nélküli dolog a budai színész társaságot ily körülmények között is hirlapi felületes korholgatásokkal zaklatni és tőlök a közönséget mindinkább elidegeníteni. « Kiemeli, hogy a színésznek több joga van követelni, hogy kritikusa igazságos legyen, mert az ő műve pillanatig tart s ha a jelen nem méltatja, az utókor nem szolgáltathat neki igazságot, mint az írónak. Goethe és Schlegel Vilmos dramaturgiai és színművészeti iratait ajánlja X. et Comp.-nak; azokból tanulják megismerni a művészet törvényeit.

Bajza váratlan támadására a megtámadottak nem késtek a felelettel, mindenünnen hangzott a válasz s mindegyiknek az a veleje, hogy Bajza tyrannisa a többi író; el akarja hallgattatni a kritikusokat, mintha egyedül ő értene a mesterséghez; kétségbe vonja a mások által elismert érdemeiket; nem az igazságért száll síkra, hanem csak azért, mert eddigi irodalmi pályáján nagyon megszokta a tollharcot.¹ Megtámadottakból támadók lesznek; nevetséges színben iparkodnak feltüntetni Bajza irodalmi működését; »litteratori betyárkodásnak« nevezik kritikai hadjárait, melyek telvék epés és igazságtalan támadásokkal. Lábbal tapodják az irodalmi tisztességet s anti-recensio helyett írnak humoros pasquillust, melyben a dolog velejét nem is érintik vagy ha rá térnek, egy-egy megjegyzést kikapkodnak Bajza felszólalásából s furfangos elferdítéssel vissza hárítják ő rá. X. et Comp. elég vakmerő azt követelni, hogy Bajza játékszíni töredékeiből idézett példákkal indokolja állításait.

A »logikai és dramaturgiai leczkék« felelnek erre a felszólításra s egyúttal az első támadás kiegészítéseül is tekinthetők.²

Bajza kritikai munkásságának megítélésénél mindig azoknak a működéséből kell kiindulnunk, a kik ellen ő felszólalt. Magában tekintve sokszor alig méltányolhatnók, mert a legtöbb esetben a legszorosabb kapcsolatban áll az irodalmi, sokszor a napi sajtó

¹ X. et Comp. (Munkácsy János) márczius 9-én felel Bajzának. Magának Bajzának vitatkozási modorát utánozza. »Bajza ur«-ozza, mint ő valaha Döbrenteyt. Különbén elég furfangosan igyekszik kibújni a csapdából; jobbra-balra vagdalkozik; irodalmi tisztességre hivatkozik, mely megköveteli, hogy az ellenféllel ne gorombáskodjunk s rögtön utána veti, hogy Bajza nem ért a művészethez s mégis tollat fog kezébe. Minden vádját visszahárítja a vádlóra

² A »logikai és dramaturgiai leczkék« már a krit. lapokban jelentek meg.

termékeivel. Nem gazdag eszméjű író; a kritika s annak alkalmazása a témája legtöbbször. Régi téma, mely sokat foglalkoztatta az irodalmat. Itt új eszmét, mely először lesz kimondva, alig lehet kitalálni. Valamennyi közkinccse volt már a harminczas évek közepe táján irodalmunknak s Bajza ellenei csak oly jól ismerték, mint ő maga. Csató Pál magának Munkácsynak lapjában kiemelte, hogy a színész igazságos kritikát sokkal inkább követelhet, mint az író, kinek munkáit az utókor is olvashatja még. A mi színészeink sanyarú körülményeink között kétszerte inkább érdekelnek kíméletet.¹

Játékszíni krónikáinak volt olyan kora, mikor maguk a kritikusok kikeltek a csipkedések és a meg nem érdemelt dicsőítések ellen,² melyek a színészt a haladás lehetőségétől is megfosztják. Nem is Bajza volt az egyetlen, a ki színészeink játékát elfogulatlanul vizsgálta. »Majd innen, majd onnan — írja a »Társalkodó« — oly művészeket teremtenek elő bírálóink, hogy a külföldi színészet minden művészei tanulni jöhetnének hozzájuk; az egyiket tapasztalatlansága téveszti, a másikat hazafi forró részvéte vagy öröme kábítja.« Ugyanazt mondja, a mit Bajza, hogy színészeink legjobbjai sem művészek még.

Lapjaink tehát ismerték a fontosabb elveket, a melyekből bírálni kellett volna színészeink játékát; de mikor alkalmazni kellett, nem vitték keresztül. Hiányzott kritikusainkban az írói lelkiismeretesség; ennek akarta végét szakítani Bajza; nyomukban járt s csatázott velük az irodalom s a színészet érdekéért.

Az általános eszmék kifejtése után Bajza részletesen foglalkozik a színikritika feladatával. Elvek szerint kell bírálni s ezek szerint csoportosítani a kifogásokat, hogy a színész tisztán lássa a kritikus célját. Így külön csoportot képezhetnek a jellemfelfogásról tett észrevételek, a mimikáról, taglejtésről, szavalásról tett megjegyzések. Három év lefolyása alatt mindezekről külön is írhatunk volna már lapjaink, hogy a színész ne csak egy szerep, hanem általában mindegyik betanulásához útmutatást nyert volna.

Munkácsy és a »Honművész« nem túrték szóltanul Bajza leczkézését. A szerkesztők is feleltek, a kritikusok is. Garay humorosan, de több tiszteességgel írja válaszáat. Munkácsy és X. et Comp., a mennyire lehetséges volt, kíméletlenségben és személyeskedésben még első antirecensiojukon is túltettek.

Munkácsy nem volt tehetségtelen humoros író. Az akkor nálunk divatos német »Feenspiel« modorában írt két bohózata színpadunk műsorán többször előfordult. Tréfás ötleteit megtapsolta a közönség; de a darab cselekvénye nem tudta lekötni érdeklődését. Bajza s később az Athenaeum ellen írt vitáiban mint jellem nem a legkedvezőbb színben tűnik fel. Meg nem okolt gyanúsítá-

¹ »Rajzolatok«. 1835 márcz. 7. »Néhány komoly szó a budai magyar játékszín ügyében«.

² U. o. Április 15. Ö. T.

sokkal iparkodik a gyűlölt trias hitelét a közönség előtt elrontani. Mikor bizonyításra szólítják fel, nem tud felelni. Az ő modorából több-kevesebb egy-két munkatársának is jutott s így soha ki nem fogytak az irodalmi pletykából s ha rájuk czáfoltak, annyi élelmességük volt, hogy kis vártatva megint kikürtöljenek valamit.¹

Rendkívül jellemző vitakozási modorukra, hogy a logikai és dramaturgiai leczkékre írt válaszukban már ők játszák a sértett felet a közönség előtt. Bajza nem ismeri az irodalmi tisztességet; az írók köztársaságában megteszi önnönmagát tyrannusnak s tettség szerint büntet vagy jutalmaz. Ilyen az irodalmi vitájuk, melynek további lefolyása az előzmények után érdektelen, de rendkívül jellemző a kor journalistikai (akkor még irodalomszámbe ment!) irodalmára.

Bajza támadása megingatta ugyan a közönség előtt színi kritikusaink hitelét, de eszméi nem diadalmaskodtak volna, ha a következő évben az »Athenaeum« és »Figyelmező« meg nem indul. Az első szépirodalmi termékek mellett aesthetikai értekezéseket, könyvismertetések s színi kritikákat közöltek, a második folytatása volt a kritikai lapoknak. Később a két lap egybeolvadt.

Az Athenaeum határozott tervvel lépett fel. Az állandó színházat minél előbb meg kell nyitni, a halasztás a mi körülményeink között már veszély. A közönségben is ugyanazt a hitet iparkodtak meggyökereztetni s erősen izgattak a nemzeti színház mellett. Hírlapjaink, valahányszor valami színházi szokás vagy intézkedés visszatetszett nekik, a külföldre hivatkoztak, a hol minden máskép és jobban van, mint nálunk. Evvel szakít az Athenaeum. A mit hírlapjaink életveszélyesnek hirdetnek s a mi miatt még írónk egy része is képes volna színházba nem járni, ugyanaz a baj, — ha annak lehet mondani — külföldön is megvan s a színház mégis virágozik. Németországban a diákok valósággal terrorizálják a kis városi polgárt, hogy azt dicsérje, a ki nekik tetszik, Angolországban és Franciaországban a diákság pártoskodása még nagyobb. Nálunk feljajdulnak a hírlapok a diákok kissé szabadabb viselkedésén és elidegenítik a közönséget is. Bajza elve, hogy a nemzeti színház mellett erős közvéleményt kell teremteni, így ölt testet az Athenaeumban. Nem leplezik a hiányokat, de az ügy diadala szentebb, mint a saját érdekük s egy időben inkább elhallgatnak, semhogy örökös kifogásaikkal a nemzeti színház jövőjét kockáztassák.

Bajza az első évben ritkán írt a színházról s színészekről, mert igazgatója volt az intézetnek. Mikor hivataláról lemondott, ő is beállt a játékszíni krónika írói közé. Alig, hogy lemondott az igazgatóságról, a nemzeti színházban más rend állott be. A dráma háttérbe szorult a műsoron s az előtért az opera foglalta el.

¹ L. Athenaeum 1837. 38, 39. és Rajzolatok 1837. 38, 39. ekkor megszünt ez a lap.

A versengés opera és dráma között régi keletű, de csak most öltött nagyobb mérvet, már a színészek letelepedésének első idejében megoszlott az írók és a közönség véleménye. Az egyik párt a drámát pártolta, mert a drámai előadás képzi legjobban a színészt; a másik párt opera és daljátékok előadásával kívánta biztosítani a társaság anyagi helyzetét. A nemzeti színházban ez győzött. Arra hivatkozott, hogy jobban jövedelmez s hogy a német színházzal sikeresen csak úgy versenyezhet, ha a közönség ízlését kielégíti, az pedig az operát és daljátékok szereti. A befolyt jövedelemből sokat megtakaríthatnak s fényesebb berendezésről is gondoskodhatnak. Az erdélyi származású Schodelné-t primadonnának szerződtettek, jó fizetést adtak neki s az ő és az opera kedvéért elhanyagolták a drámát s a drámai színészeket. Schodelné kivételes személy volt; a társaság törvényei alól fel volt mentve s primadonnához méltó szeszélylyel bánt el az engedelmes igazgatósággal. E miatt surlódások álltak be a színészek között; Egressyvel többen vidékre szerződtették magukat. A sajtó is két pártra oszlott, a színházban tüntettek Schodelné ellen, sőt énekét is perodizálták. A zavar teljes vala; a közönségben a közömbösség napról napra nőtt s már arról beszéltek, hogy a színházat be kell csukni.¹

Az Athenaeum és Bajza a dráma párthoz tartozott. A színház nemzeti intézet s mint ilyen első sorban nem tisztán művészi, hanem nemzetiségi érdekeknek szolgál. »Én a magyar színház ügyét sokkal magasabb szempontból nézem, vele nem pusztá mulatságot és időöltést akarok, hanem nyelvet és nemzetiséget, nemzeti érzelmeket, sympathiákat stb., szóval oly intézetet, mely egészen magyar szellemtől legyen lelkesítve, mely kebeléből magyar levegőt lehelljen a két városra.«² Ez okból az operának és balletnek csak másodrangú szereplést enged színpadunkon; néha adhatnak azt is, hogy a színész a sok játszásban ne »játssza le kedvét«.³ A nagy ellenségeskedés a dráma javára dőlt el, bár közte és az opera között a surlódások soha sem simultak el teljesen.

Bajzának a dramaturgiái és színi kritikái miatt még két vitája volt: Az első Henszlmannel, a másodikat pedig Egressyvel.

†Az előadott darabok értékelésénél az Athenaeum játékszíni krónikája a dráma színpadi hatására fektette a fősúlyt. A német drámák lassanként leszorultak a műsorról s helyüket az ügyesebb szerkezetű, gazdag cselekvényű francia drámák foglalták el. A hír-

¹ Hogy milyen volt a hangulat, azt mutatja az Athenaeum cikke május 25-ikéről 1840. »Néhány szó a nemzeti színház ügyében.« »Egy valaki azt írta; A nemzeti színház kiment a divatból; mások Schodelné után siránkoznak. A vélemények mintegy következők. A nemzeti színház okvetlenül megbukik; árcsökkenésre kell bocsátani, azaz csőd mellett a legkevesebet kívánónak átadni; be kell csukni az országgyűlésig; minek színház? mennyie nincs a magyarnak, tehát színháza se legyen«.

² »Szózat a magyar színház ügyében«.

³ Bajza röpiratára feleltek: a »Hírnökben« Csató, Széplaky »Századunk«-ban. Vándori, »Társalkodó« 1842. Opera ellenségnek nevezik.

lapok egy része eleitől ellenszenvvel nézte az Athenaeum »francia pártolását«; erkölcsteléneknek bélyegezték a darabjaikat s szemére vetették, hogy egyoldalú kritikáival rossz irányba terelik még a magyar drámai irodalmat is. Az ellenkezés bővebb fejtegetésekre adott alkalmat; az Athenaeum rámutatott néhány erkölcsösnek elhíresztelt német dráma elkorholt erkölcstelenségére; a vita az erkölcs és a művészet viszonyának magyarázatára vezetett. Nyiltabb és hevesebb összeütközésre csak a »Regélő« színi kritikái s Henszlmann cikkei adtak alkalmat. A »Regélő« és »Athenaeum« küzdelme 1842 végén lobbant nagyobb lángra.

Henszlmann cikkei adják ki a jelszót s a »Regélő« munkatársai mind körüle csoportosulnak és védelmezik. Az ő táborukban találjuk Egressy Gábort is, kinek művészete előtt feltétlenül meghódolnak s kit feltétlenül bámulnak.

Henszlmann már 1841 december havában olvasott fel egy értekezést az akadémiában, melyben a francia drámának káros hatást tulajdonít a magyar drámairodalom fejlődésére. A »Regélő« 1842-ben kiadja az értekezést.¹ A francia társadalmi élet fejlődéséből magyarázza a francia dráma sajátosságait. Az egyén szabad kifejlődését korlátozza nálunk az etiquette. Költészetükre is rossz hatása volt ennek. A dráma erős, egyéni jellemet kíván; a francziáknál az általános vonások háttérbe szorítják ezeket. Így volt ez a classicusoknál. Az újabb költők az egyik végletből a másikba estek; ezek már a borzasztót, a meglepőt vadászzsák. Drámáik cselekvénye nem a jellemekből fejlődik, hanem a véletlen játssza a nagyobb szerepet. A romantikusok közül Hugó Victorinak tulajdonítja a legnagyobb fontosságot, de még az ő individiumjaiban is az egyéni jellemvonások »inkább egymás mellé vannak rakva, mint harmonikusan összeolvastva.« Ezt csak Shakespeare és a spanyol Calderon s a németek közül egy-kettő értette. Azért ezeket ajánlja mintaképül s nem a francia repertoíri-darabokat.

Mindjárt a vita kezdetén látjuk, hogy Henszlmann is, Bajza is egészen más állásponton van. Ez a színpad mindennapi szükségére való tekintetből ajánlja a francia drámákat, amaz nem találja meg bennük a költőiség azt, a fokát; mit másoknál meglett s ezért leszólja őket. Bajza az ügyes szerkezetet, a gazdag cselekvényt és a színpadi ügyességet dicséri, Henszlmann egyikre ügyet sem vet. A drámából csak az egyént látja, de annak viszonyát a cselekvényhez nem. Némán halad el a francia dráma kiváló tulajdonságai mellett s csak a hiányait látja.

A »Regélő« izgatásának nem volt meg a kívánt eredménye Mephisto hiába ócsárolta a repertoírt, Vahot Imre² nagy hangú »táborozása« sem lendített ügyükön; az Athenaeum ezután is

¹ »Regélő« 1840. máj. 1. »Az újabb francia színiköltészet s annak káros befolyása a mienkre.« Ugyancsak ott április 17-én »Miért tetszik a francia dráma?«

² »Regélő« szept. 11. és következő.

csak dicsérte a francia drámát s a közönség is szívesen látogatta a színházat.

November elején Othello került színre s a közönség hidegen fogadta. Ebben az előadásnak is volt része. »Színészeink nagyobb része készületlen volt vagy kedv nélkül játszott. Általában a színházi est oly rossz benyomást hagyott maga után, mit csak sajnálni lehet s óhajtható, hogy egy shakespearei művel minél előbb kitöröltessek a keblekből. Nem hallgathatom el többek között a megfojtási jelenetet. Ne hurcolja többé Othello (Lendvay) Desdemonát és ne fojtsa párnákkal szemünk előtt, mert ez hajborzasztó. E jelenés köz-viszonyt gerjesztő.« A színházi estnek ez a kritikája. A darab néhány helyének szószerinti fordítása is visszatetszést szült a közönségnél.

Othellonak ez a sorsa arra bírta Henszlmant, kit az Athenaeum viselkedése amúgy is boszantott, hogy egyenesen Bajzát támadja meg, s őt okolja a darab bukása miatt.¹ A helyett, hogy Shakespeare »mélységeit« értette volna meg a közönséggel, a könnyű portékájú francia darabokat dicsérte. Már a mi közönségünk sem tudja élvezni a természetességet, pedig ebben rejlik a művészet s nevetségessé tette magát egy világszerte elismert remekmű hideg fogadtatásával. A színészt is megrójják, a ki a tragikus hőst »óriási indulatában minden emberségéből kivetkőzteti«, mert nem a szabályokat követi. Shakespearet egészen elhanyagolta az Athenaeum. Ezek Henszlmann vádjai.

Nem minden pontjában állja meg helyét Henszlmann erős támadása. Az Athenaeum foglalkozott Shakespearevel; életével két közlemény foglalkozott, Egressy tanulmánya Coriolanusról s Hamletről is ott jelent meg s a játékszíni krónika is mindig fejtegette műveit, ha egy darabját előadták. Vörösmarty lelkesedése ismeretes; Bajza sem hanyagolta el úgy, mint a Regélő állítja. Csak más szempontból nézte alkotásait.

»Hogy Shakespeare a magyar közönség megkedvelje, hogy művei színpadunkon meghonosodjanak, szívből óhajtja minden, ki a nagy költő lángesze teremtményeivel ismeretes. De meg kell valanom, mi nem elég óvatosan, nem eléggé meggondoltam haladunk szándékunk ez üdvös ösvényén. Előszedjük Shakespeare műveit minden rend és válogatás nélkül, nem tekintve körülményeinkre, sem közönségünk ízlésére. Én nem tartom azt szerencsés ötletnek, hogy pl. Othello és III. Richard még most színpadunkra hozattak, mert ezek nem kedveltetők, hanem idegenítőleg hatnak színházi közönségünkre. Adatnak egyszer jutalomjátéku, becsődítnek kissé nagyobb közönséget s aztán vége mindennek: többszöri adatás alkalmakor üres a ház, mint ma Richard másodszori előadásán. Nekünk válogatva s a legnagyobb vigyázattal kellene Shakespeare

¹ Regélő 1840. nov. 17. »Shakespeare Othelloja, a nemzeti színház közönsége és az Athenaeum színi kritikája,« és követ.

műveit színpadunkra hoznunk; előbb a kedvesbeket, a vonzóbakat s aztán ezen hajborzasztó sötét és irtózatosságot ábrázolókat, milyenek Othello, Richard, talán Macbeth is; mert akármit beszélünk, de annyi igaz, hogy ezekben a mi nagy közönségünknek, mely más világban él, mint az angol, sok a bántó és botrányos és kevés a vonzó, a kedveltető. Nekünk ügyekezni kellene a közönséget gyöngeségénél fogva megragadni és magasabb művész-éleletekhez szoktatni: erőszakolás rádisputálás által semmire sem fogunk menni s bármennyit korholjuk érette, hogy Shakespearet nem szereti s ha művei adatnak, üresen hagyja a színházat, nem térítjük meg, hanem talán még inkább elmakacsítjuk, kivált ha korholásainkat oly nyersséggel fejezzük ki, mint a Regélő egy ízben. Szidalmakkal és pirongatásokkal nem fogunk embereket az ügryhöz édesgetni.¹ »Ő maga sem tudott Shakespeare minden művével egészen megbarátkozni, a mit ellenei természetesnek találtak s a miben a művészet megtestesítését látták, azt ő vadnak érezte. Még a motivációt sem találta meg mindenütt Shakespearenél.« Shakespeare Richardja² a leggeniálisabb vakmerőség, mit valaha költő megkísértett. Benne olyanok vannak merve, melyeket csak vagy örült vagy józan észszel az, ki, mint Shakespeare, érzi szeretlen erejét. Csodálatunkat nem tagadhatjuk meg a színműtől. Rendkívüli dolgok rendkívüli eszközökkel végrehajtva; a valószínűség a legszélsőbb határokig, a hihetlenség mezejéig tolvá, oda, hol nagy vitatkozásoknak nyílik tér: vajjon még a shakespearei szellem is birta-e mindazokat motiválni, a miket itt megkísérteni elég bátor volt. Vegyük csak a koporsó melletti jelenést vagy azt, midőn Richard Erzsébet királynétől leányát kéri nejlül és az neki leányát oda adja s általában a Richard egész jelleme, oly valami, mihez nincs semmi hasonló a világirodalomban. E mű sötét és iszonyú, hajborzasztó irtózatosságok, szörnyűség szörnyűségre torlasztva, csupa gyilkolási tervek és a színlés, minden mesterségei leábrázolva; minden háttérben s egyedül Richard által mozgatva a személyek, mint bábok. Igazságtétel kevés, legalább nem megnyugtató a hallgatóra nézve. Az álom jelenés mesteri kép ugyan és lélekkínokat mutat; de a harczbani halál, mely dicsőségnek szokott tartatni, még némi dicsugárt is von ez emberi szörnyeteg feje körül.« Shakespeareval Bajza talán sohasem tudott egészen megbékülni, legalább nem minden drámájával. Az idealizmust, mit ő keresett minden költeményben, nem találta benne. A művészet kiemel a mindennapi élet regioiból s egy szebb poétai világba enged bepillantatunk. Ezért volt visszatetsző Bajzának Shakespeare erős realizmusa.

Abban sem az Athenaeumot lehet okolni, hogy többször nem adtak shakespearei darabot a nemzeti színházban. A legtöbb darab

¹ Játékszíni kronika 1843. április 22.

² U. o.

még le sem volt fordítva. Az ajánlott spanyol és német drámák is csak később lettek irodalmunkba átüllesztve. Ha még ehhez hozzá veszszük, hogy a francia drámák sokszor tendenciájuk miatt is hatottak a színpadról, teljesen megértettük az Athenaeum viselkedését.

Bajza Henszlmann ellen írt válaszában kiemeli álláspontjának ferdeségeit s a színpadra való tekintetből a cselekvényt fontosabbnak tartja a drámában a jellemeknél.¹ Ez az állítása a vita folytatására adott alkalmat, melyben Henszlmann engedett tisztán csak jellemdrámáiból.² Ha a jellemet kiszakítjuk a cselekvényből, a dráma elveszti színszerűségét és rendeltetésének nem felel meg. Ellenben gazdag cselekvényű, változatos situációjú darab, még ha jellemei kevésbé sikerültek is, a színpadról tehet hatást. Ez az egész a mit Bajza is mondott, hogy a közönség nem ítél oly szigorúan és nem oly szempontból, mint az aesthetikus.

Henszlmannal majdnem egy időben Egressyvel is volt vitája Bajzának. A mily lelkiismeretességet követelt Bajza az írótól, ugyan olyant kívánt a színésztől is. Ha a színész méltó akar lenni a művész névre, olyan szigorúan is kell vennie hivatását. Soha ne adja át magát a pillanat hatásának, hanem előre számítson ki mindent. Szerep nem tudást, felületes készülést szigorú megrovásban részesített. Színésznőink sem arattak dicséretet szép öltözeteikért; szemrehányást sokszor, hogy hiúságból nem öltözködnek úgy, mint a szerep megkívánja. Művészi tekintetben is egészen más irányba terelte őket, mint eddigi színi kritikuskaink s mint a merre ők maguk haladni akartak.

Színészeink lassanként elszoktak a német modortól s az ellenkező végletbe estek. Az előtt az affectált siránkozásban találták a művészetet, most minél nagyobb természetességben vélték azt felfedezni. Még a budai tartózkodás idejében Barthát dicsérik természetes beszédjéért; Egressyt már megrójjá Bajza »kellemtelen tagvonaglásaiért« és »durva kitéréseiért.« Lassanként azonban nem csak Egressy, hanem többi színészünk is tulzó természetességükkel vonták magukra Bajza »kritikai záporát.«

Jó ideig szótlánul túrték a néha maró kritikát, mikor azonban a »Regélő« dolgozótársai is síkra szállottak Bajza szépség cultusa ellen s a természet utánzásában látták az igazi művészetet, Egressy az ő zászlajuk alá esküdött. Nemcsak hogy nem követte Bajza tanácsait, hanem tollat fogott s előbb a Regélőben, az Athenaeumban, majd egy kis röpiratban védelmezte a maga és támadta ellenfele álláspontját.³

¹ Athenaeum 1842. decz. 20. »Shakespeare, francia színművek és az Athenaeum« és követ.

² Regélő 1843. »Színészet« jan. 2. és jan. 3. »A dráma alapelvei« Athenaeum 1843 Kubinyi »Parragi levelek.«

³ Athenaeum 1842. febr. 8. »A kegyencz bírálójához«. Regélő 1842. okt. 6. »Nyílt levél Vahot Imrének.«

A vita még inkább két ellentétes vélemény összeütközése, mint az Henszlmannel. Mindaketten másképp fogták fel a művészet lényegét. Itt kiegyezésről szó nem lehetett, ép oly kevéssé, mint a hogy egy naturalista regényíró kiegyeznék Goethe idealizmusával. Mert alapjában Bajza egészen Goethe szellemében fogta fel a szín-művészetet, Egressy pedig a naturalistát képviseli.

Bajza Egressyt legjelesebb színészeink közé sorolja. Sokszor dicséri magyaros kiejtését, érthető beszédjét s legjobb theoretianak mondja valamennyi társa között. Ez a tehetséges színészünk azonban sokszor tisztán a pillanatnyi lelkesedésre bízta magát s olyankor talán akaróján kívül is jobban kiabált. Bajza ezért a műgond hiányát veti szemére. Eleinte csak a vidék rossz hatását látja ebben; idővel kifogásai sokszorozódnak s maróbbak is. »Petron Maxim szerepe valamivel sikerültebben ütött ugyan ki Egressy Gábor kezeiben, de még sem mondhatni fölöle sok dicséreteset. Egressyn egészen a szerep uralkodott, ő azon nem bírt. Ennek csálhatatlan bizonyítékai azon erején fölöli kiáltozás és tagjai dísztelen vonaglása, mi e különben jeles és többnyire meggondolva játszó színészünket némelykor meglepi és egyik okául szolgál azon panasznak, hogy legjobb színészeink is művészet tekintetében csak természet fiai; nem eléggé símák, nem eléggé szabályozott játéknak és csak pillanatnyi lelkesedés csináltat itt-ott velük dicséretes dolgokat, nem pedig kiszámolás és művészi öntudat.« Egressy védelmére még erősebben replikázott Bajza. »Ki tudni ohajtaná, mi az, mit Egressy Gábor játékában testmozgás tekintetében rosszalunk, azt figyelmessé teszszük Lázár szerepében, melyet Egressy Gábor szokott adni, két jelenésre. Egyikre, midőn Lázár pásztor tizenöt évi szótalanság után letérdelve elmondja, mért színle magát oly hosszú ideig némának; másik, midőn a fény felvillanását várja, mely Juliano kapitány szabadulásának jele. E két jelenésben, kivált az utóbbiban oly minden szabály, minden szépség, minden művészi nemesség nélküli tagmozdulatokat fog látni, melyekre, ha valódi műértő, vagy ha nem is az, de szemei szebb formákhoz vannak szokva, elámuland és annál inkább, mert lehetetlen el nem ismerni, hogy Egressy Gábor egyike a legszorgalmasabb, leggondolkodóbb magyar színészeknek... Midőn ő, mint Lázár pásztor kétségbe kezd esni, hogy a várt fény felvillanand, leveti magát a földre, összezsugorodik, mintha valami gyomorbetegség kínozta, két tenyerét feje hátuljára lapítja, két könyökét arczolata előtt összenyomja, lábai feszengenek, derekát megcsavarja mint forgószelel a bokrot, majd ismét kezeivel hol térdeit öklözi, hol a levegőben hadonáz és gégeszakadásig kiált. Szóval, mi egy kétségbeesett ember mozgásaiban nem szép, mindazt ő híven visszaadja... Ily játékban tökéletesen el van felejtve azon főszabály, hogy mindennek, mit színpadon színész véghez visz, életvalónak kell ugyan lennie, de a mellett szépnek is, vagy legalább nem rútnak s a szépség rovására élethűnek és valónak lennie nem nyereség, mert itt van

a határ, melyen túl a művészet határa megszűnt . . . Ha a művészet nem tudja az élet mindennapiságait, disztelenségeit czélszerűen megneemesíteni s az által lelkemben egy szebbnek, dicsőbbnek sejtését felébreszteni, akkor mi becse lehet a művészetnek? Színésznek az indulat leghevesebb pillanatában is tudnia kell, mit cselekszik és uralkodni bírni magán, különben örök veszedelemben fog, hogy a legragikább momentumok eltorzúlnak kezei között. Öntudattal tenni minden mozdulatot, öntudattal és kiszámolással ejteni minden hangot: másként egész művészkedésünk szempillantatok bizonytalan sugalmain épül.«¹ Ebben az egy kritikában benne van Bajza egész elmélete a színművészetéről. Milyen pontosan elvlasztja a művészi szépet a természetestől s mennyire megkülönbözteti a művészetet a természettől. »A természet a szépséget mellesleg szórta széjjel a maga művén. Mert az ő legfőbb célja nem a szépség, hanem egyéb volt. A művészség, mely főbb czélt a szépség elérésénél nem ismer, ezen elszórt szépségeket gyűjti egybe a maga művében.«²

Fiatalkori Goethe studiumának ez volt az eredménye és ehhez ragaszkodott is föltétlenül. Ezért volt olyan nagy ellensége a német pityergős családi drámának, mely a mindennapi élet miseriát vette tárgyául. Shakespearet is meg akarta nyirbálni, mert abban meg a »természet rütságai« vegyítve voltak a »művészség szépségeivel.« A kiejtésben is ép oly kevéssé túrta Bajza a ter-

¹ Athenaeum 1842. febr. 23.

² Hogy Bajza milyen hű követője volt Goethenek, azt kritikáinak összehasonlítása az utóbbi »Regeln für Schauspieler«-rel világosabban fogja mutatni. A kiejtés és testmozgás szerint csoportosítja Goethe szabályait. »Wenn mitten in einer tragischen Rede sich ein Provincialismus eindrängt, so wird die schönste Dichtung verunstaltet und das Gehör des Zuschauers beleidigt. Daher ist das erste und notwendigste für den sich bildenden Schauspieler, das er sich von allen Fehlern des Dialektes befreie und eine vollständige reine Aussprache zu erlangen suche. Kein Provincialismus taugt auf die Bühne! Dort herrsche nur die reine deutsche Mundart, wie sie durch Geschmack, Kunst und Wissenschaft ausgebildet und verfeinert worden.« Bajza ezt így mondja: »Minden hallgató keblében él bizonyos tiszta, magyar kiejtési ideál, ezen ideálhoz igyekezzék a színész közelíteni s akkor leszen kiejtésében is nem mindennapi, hanem művészi.« A testmozgás főbb törvénye Goethenél így hangzik: »Zunächst bedenke der Schauspieler, dass er nicht allein die Natur nachahmen, sondern sie auch idealisch vorstellen und er also in seiner Darstellung das wahre mit dem Schönen darstellen solle.« Bajzáét csak az imént hallottuk. Goethe figyelme kiterjedt olyan eshetőségre is, melyek az előadás »kellemét« nem engedik meg: »Diese wird man nur desto besser ausdrücken, wenn mit Kunst und Bewusstsein das Gegenteil vom Anständigen thut, jedoch dabei immer bedenkt, dass es eine nachahmende Erscheinung und keinesfalls wirklichkeit sein soll.« Ez a megjegyzés egészen arra való, hogy Bajza Bartha fejére olvassa. (Lumpaci vagabundus 1842. okt. 1.) E főbb törvények mellett Bajza bőven kiaknáta kisebb szabályait is. Hogy álljon a színész a színpadon, ha magában, ha ketten vannak. Hogy tartsa a karját; mennyire lehet azt felemelni; hogy álljon a közönséggel szemben. Hogy tanulja be szerepét; mennyire mehet hátra, mennyire jöhet előre a színpadon. stb. stb.

mészetességet, mint a mozdulatban; abban is ünnepélyességet keresett.¹

Bajza idealizmusával és szépség cultusával merőben ellenkező felfogásból indult ki Egressy. A művészetet úgy fogta fel, mint Henszlmann, ki a természetutánzásban látta egész lényegét. Az Athenaeummal és Bajza szépségcultusával — úgy szólva — a meztelen természetutánzás volt a másik tábor jelszava. »A művészet második élet vagy az élet ismétlése.« Ez Egressy definitiója.² Egressy avval vádolja Bajzát, hogy örökös hullám vonalaival és szépség szabályaival rontásra taníthatja a színészt, de művészt nem csinál abból, a ki ráhallgat. Ő semmi különbséget nem talál szép és természetes között s azt a nagy ellentétet, a mit Bajza épen nem találja köztük. »Én eddig úgy valék meggyőződve, hogy ha a művitel a szintechnika törvényeinek körében egyedileg való, benne a jellemnek hangbeli nyilatkozása a testbeli kifejezéssel tökéletes összhangban van s egy teljes egészet alkot; e képből a természethű, igaz és szép egyiránt föl lesz található. Ekként igen is meglehet, hogy némely egyedi mozgások a tánczmesteri szabályok és rococoi fogalmak szerint dísztelenek lesznek s a hullám vonalak sem igen fognak hullámszerűvé, inkább talán szegletességbe gördülni: és ezen egyedek mégis tökéletesek, tehát szépek is lesznek. Az is meg lehet, hogy a hangja a közönséges mértéken túl fog csapongani, mi ismét nem szép lesz tán Szebeklébi úr szerint, de ha a hanggal a mozdulatok is túlcsaponganak s az egyed egészével szorosán összevezők (így!): e túlcsapongó kifejezés is tökéletes, tehát szép is lesz, sőt talán épen azért tökéletes, mert túlcsapongó (röpirat 26. old.). Az ő aesthetikájában a szép fogalma nem játsza azt a kényuri szerepet, mint Bajzánál, hogy minden más alattvalója hozzá simúl. De azt Egressy sem tudja megmagyarázni vagy legalább a felelettel adós marad, hogy idealizálás nélkül hogy képzelhet művészt.

Egressy és Henszlmannal volt utolsó vitája Bajzának az Athenaeum fennállása idején, a következő év végével 1843-ban megszűnt a folyóirat.³

PFEIFER JÁNOS.

¹ Péterfy cikkéből.

² L. »Párbeszéd Szebeklébi és Egressy Gábor között« 1842, kis röpirat. (24 oldal.)

³ Pauer Károly: »Bajza mint kritikus« Phil. Közl. 1885, szintén foglalkozik Bajza színi kritikáival.

